

RESISTÈNCIES PARAMILITARS I CULTURALS DEL SEPARATISME CATALÀ DURANT LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA (1923-1930)

FREDERIC J. PORTA¹
Càtedra Josep Termes - Universitat de Barcelona²

Article lliurat el 8 de maig de 2022. Acceptat el 3 de maig de 2023

RESUM

El present article cerca oferir una panoràmica del nacionalisme català durant la Dictadura de Primo de Rivera. En la clandestinitat, les línies entre partits i organitzacions es van difuminar i van aparèixer alguns grups nous, més radicals. Els escamots d'Estat Català (EC), autoconcebuts com una avantguarda militar, convivia amb grups d'enllaç, suport logístic i propaganda com l'Organització o Grup 1640 i grups de preparació militar teòrica, com la Societat d'Estudis Militars (SEM) en l'òrbita d'Acció Catalana (AC), o pràctica, com l'Organització Militar Catalana (Òrmica), en contacte amb el món de l'excurcionisme i el naixent escoltisme. Altres grups, com el dels Set o Bandera Negra optarien directament per les accions de propaganda armada i passaren a la col·locació de bombes, una d'elles contra el rei Alfons XIII. L'article analitza també les estratègies culturals i paramilitars del nacionalisme català i la seva evolució entre 1923 i 1931.

1. E-mail: fredericjporta@ub.edu

2. Activitat finançada per la Unió Europea-NextGenerationEU, Ministeri d'Universitats i Pla de Recuperació, Transformació i Resiliència, mitjançant convocatòria de la Universitat Pompeu Fabra (Barcelona). Article realitzat a redós del contracte postdoctoral Margarita Salas (2022-2024) a la Universitat de Barcelona. Volem agrair especialment els comentaris de Fermí Rubiralta per la redacció del present article.

PARAULES CLAU

Nacionalisme, separatisme, Primo de Rivera, Macià, escamots, Estat Català, militarisme, independentisme.

Paramilitary and cultural resistances of Catalan separatism during the Dictatorship of Primo de Rivera (1923-1930)

ABSTRACT

This article seeks to provide an overview of the Catalan nationalist movement during the Primo de Rivera Dictatorship. Driven underground, the lines between parties and organizations blurred, and some new, more radical groups emerged. Estat Català (EC) squads, self-conceived as a military vanguard, coexisted with liaison, logistical support and propaganda groups such as the Organització or Grup 1640. Theoretical military training groups, such as the Societat d'Estudis Militars (SEM) in the orbit of Acció Catalana (AC), coexisted with more prone to action groups, such as the Organització Militar Catalana (ÒRMICA), which was in contact with hiking and scouting groups. Other groups, such as the Grup dels Set or the Bandera Negra, would directly opt for armed propaganda actions, including bombing campaigns, one of them aimed against king Alfonso XIII. The article also examines the cultural and paramilitary strategies of Catalan nationalism and its evolution between 1923 and 1931.

KEYWORDS

Nationalism, Separatism, Primo de Rivera, Macià, squads, Estat Català, militarism, independentism.

I. INTRODUCCIÓ: EL CONTEXT DE TRANSFORMACIÓ DEL CATALANISME I LA POLITITZACIÓ DEL SEPARATISME

Entre 1917 i 1923 va aguditzar-se la crisi del règim de la Restauració a redós del desenvolupament i el final de la Gran Guerra, la redefinició del mapa europeu i el pas de la violència militar a la violència política i social que marcaria el món d'entreguerres. Els partits dinàstics que apuntalaven el *règim del 76* s'estaven

desfent internament, i la talla dels polítics havia baixat en picat i la conflictivitat social amenaçava de desfer l'ordre establert. En paral·lel a aquesta crisi del règim tenia lloc una crisi del catalanisme, que començava a transformar-se i reconfigurar-se, tot prenent una tendència cap a la radicalització i, en alguns casos, cap a l'independentisme.

En les files del catalanisme conservador, la progressiva participació de la Lliga Regionalista al govern espanyol en va sorprendre molts i en va indignar molts d'altres. Els girs intervencionistes-autonomistes de 1917 a 1922 van deteriorar la seva imatge entre el catalanisme i van empitjorar les relacions en el si del mateix partit. La formació hegemònica del catalanisme va passar d'assajar una revolució amb l'Assemblea extraparlamentària (1917), a reivindicar l'autonomia de Catalunya (1918-1919), mentre entremig, però sobretot després del fracàs de les dues estratègies, participava en l'executiu (1917, 1918, 1921, 1922) del mateix règim centralista que havia estat anys criticant. Va ser aleshores que un grup d'intel·lectuals i de joves descontents —el relleu generacional, però sobretot intel·lectual del partit— va començar a anar per lliure, en un moment en què les tensions internes eren grans, però encara no insalvables. Els dissidents que acabarien per constituir la Joventut Nacionalista estaven encapçalats per un grup en què figuraven Jaume Bofill i Mates, Lluís Nicolau d'Olwer i Ramon d'Abadal. Serien ells els impulsors de la Conferència Nacional Catalana el juny de 1922, de la qual naixeria Acció Catalana (AC), un nou espai liberal i republicà en el qual confluïrien membres de la Lliga, dels espais catalanistes republicans i d'altres independents.³

Els integrants d'AC exercien professions liberals, eren escriptors, poetes, editors o professors —intel·lectuals professionals, en resum— de capteniment nacionalista i una edat compresa entre els trenta i els quaranta anys. Molts d'ells eren el relleu generacional natural dins de la Lliga, com acabem de comentar, però se n'havien distanciat. De fet, a causa del descrèdit general de la política partidista, AC es plantejava a si mateixa més com un «aplec de patriotes» que no pas un nou partit polític. La formació naixia amb dues ànimes, una de nacionalista liberal i l'altra nacionalista republicana, i basava la seva estratègia «Catalunya endins», en oposició a l'intervencionisme fallit de la Lliga a Madrid, cercant

3. Montserrat BARAS (1984), *Acció Catalana. 1922-1936*, Barcelona, Curial, p. 11-41; Rokayah NAVARRO (2017), *Lluís Nicolau d'Olwer. Biografia política i d'exili d'un intel·lectual català, 1917-1961. Cultura, republicanisme i democràcia*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, p. 51-60.

l'autodeterminació de Catalunya i la nacionalització cultural del país, a banda de la internacionalització del plet català. AC apostaria per l'autonomia catalana, però implícitament a través de procediments electorals, presentant-se a les eleccions i rebutjant oficialment vies violentes.⁴

Per la seva banda, el separatisme català, provinent dels ambients més radicals de la Unió Catalanista (fundada el 1891 com a pal de paller del catalanisme), havia culminat el 1919 un llarg procés de maduració amb la creació de la Federació Democràtica Nacionalista (FDN).⁵ Ja dels inicis ençà, el moviment independentista s'havia basat en l'activisme i la vocació insurreccional, contrària a la participació política en el corrupte règim de la Restauració. Inicialment, s'havien emmirallat en la Cuba que s'havia separat d'Espanya el 1898 —la bandera independentista cubana, per exemple, inspiraria l'estelada.⁶ Tanmateix, amb el desgast de la Lliga Regionalista, la FDN havia canviat l'estratègia insurreccional inicial per la via electoral, tot pensant a fer-se amb el nínxol de nacionalistes desencantats de la Lliga que, finalment, recolliria majoritàriament AC, molt més potent com a plataforma electoral. AC aspirava electoralment a suplantat la Lliga com a partit capdavanter del catalanisme i, de fet, a les eleccions havia obtingut uns resultats prometedors.⁷

L'espai polític de l'independentisme, doncs, era encara molt feble i poc articulat; el separatisme, que es concebia a si mateix com l'avantguarda revolucionària del catalanisme, necessitava l'activitat del catalanisme per funcionar i tenia un ganxo electoral pràcticament inexistent. Funcionava millor en moments de grans manifestacions com les de la Campanya per l'Autonomia, en què els joves separatistes s'enfrontaven a la policia i els militars a la Rambla de Barcelona. Després de fracassar a les eleccions de 1920, el separatisme havia assistit a la Conferència Nacional Catalana, convocada pels que acabarien constituint AC. Els plantejaments insurreccionals del duet Daniel Cardona-Francesc Macià, els principals líders del moviment, havien estat rebutjats per ser massa radicals. Així, entre el juliol i el novembre de 1922 el separatisme es reorganitzaria sota

4. *Ibid.*

5. Isidre MOLAS (1972), «Federació Democràtica Nacionalista (1919-1923)», *Recerques*, núm. 2, p. 137-153.

6. Fermí RUBIRALTA (2016), «Il processo di formazione del separatismo catalano nel primo decennio del XX secolo: l'impatto della repressione e l'emergere delle prime istanze indipendentiste a Santiago di Cuba», *Nazioni e Regioni*, núm. 8, p. 67-86.

7. BARAS (1984), p. 11-41.

les sigles d'Estat Català (EC). EC constituïa un partit-milícia independentista —l'exèrcit d'alliberament de Catalunya, a imatge de l'Aixecament de Pasqua irlandès de 1916— i proposava, inequívocament, la ruptura violenta amb Espanya i la creació d'una «República Catalana». EC ofería un separatisme nítid i una ideologia *sui generis* que combinava nacionalisme radical i «qüestió social», amb una base social de classe mitjana i de joves treballadors de coll dur, sobretot oficinistes i botiguers.⁸

Mentre els espais polítics de la Restauració estaven en una paral·lela descomposició i transformació, un canvi generacional i ideològic es va produir en amplis sectors de la societat catalana.⁹ Molts nacionalistes, especialment la generació que pujava —nascuts a la dècada de 1890 i principis de la de 1900—, van començar a prendre posicions d'una creixent agressivitat verbal, fascinats per l'estètica i l'acció paramilitar que aleshores amarava la política del Vell Continent, tant d'esquerres com de dretes, després de la Gran Guerra. Així doncs, si bé la radicalització tenia unes causes d'arrel catalana i espanyola, aquesta era una tendència que entre el 1919 i el 1922 surava també en la política de tota aquella Europa encara per pacificar.¹⁰ Pel militant separatista Abelard Tona, partidari de la lluita armada, venint el catalanisme «d'un autonomisme regionalista, teòricament acolorit de nacionalisme, sempre amarat a la idea d'una evolució de

8. Frederic J. PORTA (2022), «Estat Català (1922-1931)», a Tomàs CALLAU; Frederic J. PORTA; Marc SANTASUSANA i Fermí, RUBIRALTA (2022), *Estat Català (1922-2022). Cent anys d'independentisme polític*, Barcelona, Editorial Base, p. 17-51; Jaume COLOMER (1995), *La temptació separatista a Catalunya. Els orígens (1895-1917)*, Barcelona, Columna Edicions, p. 104-124; Fermí RUBIRALTA (2008), *Daniel Cardona i Civit*, Catarroja, Afers, p. 58-60.

9. Enric UCELAY-DA CAL (1987), «Joventut i nacionalisme radical català (1910-1987)», a Enric UCELAY-DA CAL, *La Joventut a Catalunya al segle XX: materials per una història*, vol. 1, Barcelona, Diputació de Barcelona, p. 182-193; Jordi CASASSAS (1984), «La radicalització del catalanisme», *L'Avenç*, núm. 69, p. 56-61; Enric UCELAY-DA CAL (1979), *Estat Català. The strategies of separation and revolution of catalan radical nationalism. 1919-1933*, tesi doctoral, Universitat de Colúmbia, p. 97-110.

10. Els títols dels articles publicats als números de *L'Estat Català. Publicació de Orientació Nacional* (1922-1923) són il·lustratius a aquest respecte: «El plet de la independència», «Envers l'Estat Català», «L'arma al braç», «Clarors d'Alba», «S'acosta el moment», «Catalunya pot viure sense Espanya», «L'ocupació castellana», «La Batalla» o «L'acció directa». PORTA (2022), p. 17-51. Vegeu també: Enric UCELAY-DA CAL (2006), «Entre el ejemplo italiano y el irlandés: la escisión generalizada de los nacionalismos hispanos. 1919-1922», *Ayer*, núm. 63, p. 75-118. I àdhuc: A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. La nova saba», *Ressorgiment*, núm. 655, febrer de 1971, p. 6-7.

l'Estat espanyol, entràvem en la nova òrbita, el nacionalisme com a principi i com a pràctica, el qual només tenia un veral: la independència i un mitjà per a conquerir-la: la violència».¹¹ Un altre militant anònim, sota el pseudònim de Solus, recordaria que «ja es respirava una atmosfera prerevolucionària, ja començàrem a reunir eines, i, abandonant el nostre romanticisme i la nostra aversió a la sang, ja estàvem disposats a tots els sacrificis i a totes les actituds més radicals».¹² Els ambients del separatisme serien els únics del catalanisme a plantejar-se l'actuació paramilitar o la violència, fins aleshores més o menys reservada als sectors més radicals de l'anarcosindicalisme o, en grau més baix, del carlisme i el lerrouxisme. Com ha explicat l'historiador Lluís Duran, «l'ús de violència havia quedat circumscrit, fins aquell moment, només a l'acció sindical i revolucionària, en un context internacional en què la presa del poder pels soviets a Rússia seria un esdeveniment». Ara, però, un sector del catalanisme començaria a plantejar-ne l'ús revolucionari.¹³

La sensació general era que, malgrat que els resultats electorals de la FDN havien estat molt dolents, el nou espai nacionalista-separatista era especialment atractiu i dinàmic per a molta gent i que el tipus de militància era diferent de la dels partits polítics tradicionals, especialment la Lliga. Com recordaria anys després Pere Màrtir Rossell Vilar, macianista convençut i separatista:

L'únic partit catalanista que actuava era la Lliga i per això el Catalanisme apareixia exclusivament com una força conservadora [...] Com els altres partits, nosaltres [Federació Democràtica Nacionalista] també feiem propaganda i eleccions. Vàrem prendre part en dues, i en cap d'elles el partit mostrà condicions electorals. Foren dues derrotes absolutes. No obstant, hi havia una cosa que contrastava amb els resultats electorals. Els nostres mítings, a les barriades, sempre eren plens a vessar i molt entusiastes, mentre que els actes de propaganda dels partits que guanyaven les eleccions eren buits i alguns s'havien de plegar.¹⁴

11. A. TONA I NADALMAI, «La història menuda 2. En òrbita», *Ressorgiment*, març de 1970, p. 6-7.

12. SOLUS, «Batecs», *Nosaltres Sols!*, núm. 154, 17 de març de 1934, p. 3.

13. LLUÍS DURAN (2020), *Què va ser Palestra*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, p. 25.

14. [Pere] M[àrtir] ROSSELL I VILAR (1932), *Per què sóc macianista. Conferència donada a «Palestra» el dia 30 de desembre de 1931*, Barcelona, NAGSA. Biblioteca de Catalunya.

Aquest tipus de militant, jove i actiu, no participava només en organitzacions polítiques; hem d'assenyalar també l'existència d'«un magma associatiu catalanista que té uns murs de contenció en el CADCI, la UC, l'APEC i Nostra Parla i que s'expressa amb un discurs concís i radical», segons Lluís Duran.¹⁵ El Centre Excursionista de Catalunya oferiria, també, gran quantitat de quadres i militants en el mateix sentit. Dels rengles i de les entitats esmentades, fossin culturals, polítiques o militars, en sortirien gran part de les idees i les persones que protagonitzarien la resistència politicomilitar a la Dictadura de Primo de Rivera.

Per acabar la introducció, val la pena remarcar que la repressió de la Dictadura de Primo de Rivera va ser limitada, centrada sobretot en l'àmbit cultural, i que la població reclusa no es va incrementar gaire respecte del Règim de la Restauració.¹⁶ Que la Mancomunitat fos desballestada lentament, buidant-la de contingut i no prohibint-la directament fins a 1925 —pensem en l'Afer Dwelshauvers (1924)— i que un intent de regicidi —Complot de Garraf (1925)— acabés amb penes lleus de presó, dona compte dels límits repressius de la Dictadura, sobretot en comparació amb l'altra del segle xx, la franquista.¹⁷ Després del Complot de Garraf, precisament, el nacionalisme a l'ombra denunciava en un fullet clandestí que hi havia, en total, 109 catalanistes empresonats, amb noms i cognoms.¹⁸ Encara que pugui semblar paradoxal, el tancament —que es prometia temporal— de les vies electorals amb el cop d'estat de Primo de Rivera va crear una situació molt propícia per al nacionalisme radical i una gran efervescència cultural sense la qual no es poden entendre la Segona República Espanyola i la Guerra Civil a Catalunya.¹⁹

15. Lluís DURAN (2014), «El pensament nacionalista de Manuel Carrasco i Formiguera. Un cristià demòcrata per la República Catalana», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, p. 351-388.

16. Enric UCELAY-DA CAL (1993), «La repressió de la Dictadura de Primo de Rivera», a *II Jornades de Debat. El poder de l'Estat: evolució, força o raó*, Reus, Edicions del Centre de Lectura, p. 43-85; Josep Maria ROIG I ROSSICH (1992), *La Dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

17. Josep PICH; Jordi SABATER; Frederic J. PORTA (2021) «Georges Dwelshauvers, L'home que va ser utilitzat per començar a destruir l'obra cultural de la Mancomunitat», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, p. 65-90; Joan CREXELL (1988), *El Complot de Garraf*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

18. Fullet *Els presoners catalans* (1925). 5E.II – 911. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

19. La temàtica ha estat estudiada a Enric UCELAY-DA CAL (1983), *El nacionalisme radical català i la resistència a la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1931)*, tesi Doctoral, Universitat

2. LA CLANDESTINITAT SEPARATISTA. AMBIENTS I GRUPS

2.1. Els escamots d'Estat Català

EC s'havia fundat entre un míting al Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI), la nit del 8 de juliol de 1922, i la sortida del seu portaveu *Estat Català. Publicació de Orientació Nacional*, el 15 de novembre de 1922.²⁰ Segons recordaria Cardona, el nom «Estat Català» se li havia acudit a Manuel Pagès, quan convenien tots dos, amb Macià, que «calia un grup extrem i fora de la política», situat a l'«esquerra» d'AC, en un sentit republicà, nacionalista i revolucionari.²¹ El llenguatge i l'estratègia provenien, en part, de la tradició republicana decimonònica i del catalanisme que havia representat Valentí Almirall, que havia dirigit la publicació *El Estado Catalán* i el grup polític homònim durant els anys del Sexenni Democràtic (1868-1874).²² A principis de la dècada de 1920, de mica en mica, els separatistes havien anat apujant el to de les publicacions, incitant a la via insurreccional per assolir la independència de Catalunya. Aquest escalfament discursiu i d'activitat ja s'havia notat en les batusses amb la policia i els militars durant les manifestacions de la Campanya per l'Autonomia, l'hivern de 1918 a 1919. L'estiu de 1923, EC havia llançat una campanya publicitària que intensificava la duta a terme d'ençà de la tardor anterior, amb la sortida de la seva publicació homònima. Les referències al 1714, a la llibertat de Catalunya i a la via revolucionària i militar eren omnipresents. Al juny, s'havien recomanat llibrets d'estudis militars en francès per «a tots els patriotes que s'interessin per obtenir una lleugera formació militar».²³

Autònoma de Barcelona. El present article aporta abundosa nova informació, sobretot en forma de fonts primàries escrites, en relació amb els escamots, el Grup 1640, l'ORMICA i el Grup dels Set, i una nova interpretació de conjunt.

20. [Sense Autor], «El míting nacionalista de debò», *L'Intransigent. Setmanari Nacionalista d'Esquerra*, any 5, núm. 57, 12 de juliol de 1922, p. 9-10; *L'Estat Català. Publicació de Orientació Nacional*, 15 de novembre de 1922. Sobre el CADCI, vegeu Manuel LLADONOSA (1988), *Catalanisme i moviment obrer: el CADCI entre 1903 i 1923*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

21. VIBRANT [Daniel CARDONA] (1933), *Res de nou al Pirineu...*, Barcelona, Nosaltres Sols!, p. 144-145.

22. PORTA (2022), p. 17-51.

23. *L'Estat Català. Publicació de Orientació Nacional*, 15 de juny de 1923, p. 8.

El primer d'agost, *L'Estat Català* havia sortit al carrer amb un número titulat *Manual del Legionari*, en el qual es feien crides a emular els independentistes irlandesos i Terence MacSwiney, membre del Sinn Féin mort en vaga de fam després de ser empresonat pels britànics:

El legionari de l'Estat Català té de començar exercint la seva vocació heroica per la llibertat de la Pàtria, per ell mateix. El legionari s'imposarà per la voluntat. Serà la voluntat mateixa. [...] —Jove legionari! Espera amb els ulls fets dalt de la carena en aquesta hora venturosa; però esperant-te fes-te digne mentretant d'aquesta vocació heroica que penses assolir. Endavant! Endavant sempre!²⁴

També es publicaria un *Catecisme del jove patriota*, que serviria com a breviari per als nous reclutes de la milícia que de mica en mica es volia construir.²⁵ A redós d'EC es van anar organitzant els anomenats «escamots», que, com ha explicat l'especialista Fermí Rubiralta, estaven «dedicats a tasques d'agitació política dins la formació separatista, cercant afiliats, repartint segells de cotització o la premsa partidària, però que, fonamentalment, seguint l'exemple del moviment d'alliberament txec i, en menor grau, del moviment irlandès, responien a un objectiu bàsicament paramilitar».²⁶ El nom dels escamots l'havia triat, segons Ucelay-Da Cal, Salvador Salat, i els precedents més immediats els podríem trobar en el grup del doctor Xalabarder, que de 1921 fins a la seva mort el 1922, havia entrenat grups a la serra de Collserola, tot i que els grups del nacionalisme radical ja havien estat pensant en insurreccions, almenys, d'ençà de la temptativa fallida d'intervenció a la política governamental espanyola l'estiu de 1917. L'estratègia insurreccional, emperò, havia estat present en el separatisme des del seu naixement.²⁷

24. *L'Estat Català. Publicació d'Orientació Nacionalista*, any 2, núm. 18, Primer d'agost de 1923, p. 1-2. En el número 17, *L'Estat Català. Publicació de Orientació Nacional* passà a denominar-se *Publicació d'Orientació Nacionalista*, apostrofant, ara sí, la preposició de davant d'«Orientació».

25. Carpeta «Manifest, catecisme i altres escrits» disponible a la Biblioteca del Parlament de Catalunya.

26. Fermí RUBIRALTA (2011), *Miquel Badia. Vida i mort d'un líder separatista*, Barcelona, Fundació Irla, p. 31.

27. Solé i Pla i Francesc Macià, el segon en transició ideològica cap a postulats separatistes i socialment revolucionaris, havien estat organitzant una conspiració insurreccional. Es van reclutar

El cop d'estat de Primo de Rivera del 13 de setembre de 1923 trobaria, doncs, un nacionalisme català en plena transformació. Però a banda de l'organització dels escamots i per molt que el llenguatge convidés al combat, la realitat era més complexa, i EC trigaria encara mesos a quallar. Els independentistes van haver de superar nombroses dificultats, ja del cop d'estat ençà, abans de poder articular una resistència coherent a la Dictadura. De fet, més que una força cohesionada, el separatisme era, a setembre de 1923, un moviment polític molt jove. EC era un marc referencial, com ho havia estat la Unió Catalanista de 1891 ençà, i la cultura política catalana encara funcionava, en general, per nuclis i casals més que no pas per militància individual. Tampoc no hi havia un programa concret o estructurat, ni existien teòrics propis diferents dels del gruix del catalanisme. En concebre's a si mateixos com l'avantguarda del catalanisme, els líders del separatisme se centraven més en l'estratègia que en la teoria política, basada encara a grans trets en el nacionalisme de Prat de la Riba i el socialisme humanista de Domènec Martí i Julià. Com ja va assenyalar Ucelay-Da Cal, era «un moviment basat menys en un programa concret o estructurat que en un conjunt de símbols força elaborat i altament emotiu».²⁸

Certament, EC amb prou feines havia estat constituït, i a despit dels discursos exaltats, la feina a fer era encara enorme. Per acabar-ho d'adobar, Macià s'havia vist obligat a emprendre el camí de l'exili una setmana després del cop i a l'interior a molts se'ls va posar la por al cos. Malgrat que el separatisme estigués acostumat a treballar en la semiclandestinitat i sota la pressió de les autoritats, el context continuava tenint elements de novetat remarcables, sense que hi hagués una estratègia clara de qui havia de portar la iniciativa. Tot i això, el tancament de les vies electorals els va situar en una situació privilegiada, com hem tingut ocasió de comentar, i amb el temps esdevindrien el marc de referència de la resistència catalanista al règim dictatorial. A finals de 1923 eren ja tres els teatres d'acció del moviment: l'exili francès, les organitzacions polítiques de la diàspora catalana a Amèrica i, finalment, l'interior del país, l'objecte d'estudi del present article.²⁹

---

joves al Centre Excursionista de Catalunya i s'hi va aconseguir que «el jovent de sang bullible» s'hi sumés, «amb entrenament previ per la ciutat i la muntanya i amb metges» com el mateix Solé i Pla i Soler i Damians. També es comptava amb els nois de la Unió Catalanista i Solé i Pla anotà que a les reunions a Ciutat Vella «hi eren tots els qui devien ser-hi, del primer a l'últim». Joan ESCULIES (2011), *Joan Solé i Pla. Un separatista entre Macià i Companys*, Barcelona, Edicions de 1984, p. 117-127.

28. UCELAY-DA CAL (1983), p. 562-564.

29. PORTA (2022), p. 17-51.

A Catalunya, Daniel Cardona va treballar amb Vicenç Albert Ballester, Salvador Salat i Manuel Pagès per transformar EC en una «organització de lluita» al més aviat possible. Com afirmava Cardona mateix, «ja s'havia acabat el parlotejar bèl·lic dels mítings i la literatura truculenta. Era l'hora dels catalanistes radicals. Calia aprofitar-la. I sobretot calia per dignitat personal i col·lectiva fer cara a l'enemic».³⁰ L'estratègia, fracassades primer i barrades després, per l'establiment de la dictadura, les opcions electorals, era ara militar. Com explicaria anys després un dels seus líders organitzadors, Manuel Pagès, els escamots cercaven emular els grups apareguts «per una necessitat imperiosa quan una allau famolenca de tropes de Felip IV, cometent tota llei d'excessos, envaïren el país durant la guerra de [Separació (1640-1652)]. Cada Escamot formava un petit nombre d'homes armats que, escampats pel pla i la muntanya, es bateren sense treva per espai de trenta anys, per la causa de Catalunya». Els escamots reapareixerien, sempre segons Pagès, durant la Guerra de Successió (1701-1713/5).³¹ Les referències al Corpus de Sang, la Guerra dels Segadors i la República Catalana eren molt presents als fullets de propaganda clandestina, com també ho eren les referències i comparacions amb la situació d'Irlanda.³² Les recents independències de Txecoslovàquia, Polònia i, en menor mesura, Sèrbia, Hongria, Armènia i Albània també inspiraven els nacionalistes radicals del moment.³³

Els escamots eren conduïts per un cap de grup, que obeïa les indicacions d'un comandament general. Els dirigents n'eren Cardona, el seu inseparable amic Manuel Pagès, i, tal vegada, també, Salvador Salat i Ferrando. Els joves separatistes, com recordaria un dels seus integrants més destacats, Marcel·lí Perelló, «realitzaven concentracions setmanals entre muntanyes, on hi acudien per distints camins, on cada escamot portava una camisola de distint color» i feien marxés excursionistes que els servien d'entrenament físic i de coneixement de la geografia del país, i pràctiques i instrucció militar.³⁴ Com recordaria Miquel

30. RUBIRALTA (2008), p. 84.

31. Pagès escriu «de Successió», però es refereix a la Guerra de Separació o dels Segadors (efectivament, l'anomena «de Separació» al paràgraf següent). Corregim l'errada. Manuel Pagès, «Tropa d'Escamots», *Nosaltres Sols! Publicació adherida a la Unió Catalanista*, 19 de novembre de 1932, p. 2.

32. Vegeu, a tall d'exemple, *Corpus de Sang* [Fullet] 5E.II – 902; *Catalans!* [Fullet] 5E.II – 932. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

33. Joan CARRERAS I PALET, «Les lliçons dels fets V», *Ressorgiment*, juny de 1959, p. 10-11.

34. Marcel·lí PERELLÓ, *Complot de Garraf. Antecedents* [Memòries de Marcel·lí Perelló].

Badia, «el que més admirava i em seduïa eren les excursions i concentracions que feiem gairebé tots els diumenges [...]. A mi una de les coses que més m'agradava era quan ens feien desplegar, semblant un atac, en guerrilles...».³⁵ Cap a l'octubre de 1924, els escamots tenien un total de 643 membres, 169 dels quals provinents de Barcelona i 474 de trenta-tres altres poblacions, segons els organitzadors, i vorejaven els 1.000 militants en total.³⁶ Segons Manuel Pagès, s'havia arribat als 1.800 a finals d'aquell any.³⁷ Rossell i Vilar comentaria que hi havia més de 3.000 militants, i que només en frenava l'operativitat la manca de diners.³⁸ Totes tres xifres eren, molt probablement, exagerades, encara que els membres dels escamots van anar augmentant entre 1924 i 1926, abans del fracàs de la temptativa de Prats de Molló.³⁹

Com recordaria un militant anònim una dècada després, el 1933, «els nois de llavors [1922], entre els quals n'hi havia de totes les tendències, no es podien considerar ni republicans ni altra cosa que no fos el fet lògic d'ésser nacionalistes, res més que nacionalistes, i, per tant, separatistes de l'Estat que encara avui ignominiosament detenta la nostra llibertat; érem ahir com som avui separatistes d'Espanya». Pel que fa a l'organització, «el cap era nomenat per la resta dels elements que componien el mateix grup, i, generalment, el nomenament requeria sempre damunt l'individu que tenia més anys, o bé que feia més temps que actuava, o bé, en altres casos, era elegit el que a judici de tots resultava posseïdor d'uns dots i una energia tals que moralment el situava per damunt dels altres companys; un cop elegit el cap, tot el grup obeïa les seves ordres a cegues, i sols es discutien els procediments a seguir durant les reunions que de tant en tant tot el grup efectuava amb aquest objecte. Les discrepàncies dintre els grups sorgien sovint, però sempre eren degudes a les mateixes causes; en tots els grups hi havia un o més dels seus components que sempre creien que es feia poc».⁴⁰

35. RUBIRALTA (2011), p. 33.

36. *Acta, 12 d'octubre de 1924*. Fons Francesc Macià i Llussà. Arxiu Nacional de Catalunya. Citat a RUBIRALTA (2011), p. 33, i a Marc SANTASUSANA (2016), *Quan la CNT cridà independència*, Barcelona, Editorial Base, p. 37-38 i 93-99.

37. Manuel PAGÈS, «Tropa d'Escamots», *Nosaltres Sols! Publicació adherida a la Unió Catalanista*, 19 de novembre de 1932, p. 2.

38. ROSSELL I VILAR (1932).

39. Sobre Prats de Molló, vegeu Giovanni CATTINI (2021), *L'aixecament de Prats de Molló*, Barcelona, Rosa dels Vents.

40. H i D., «Cal crear una disciplina», *Nosaltres Sols!*, núm. 119, 15 de juliol de 1933, p. 2.

A l'interior, Cardona estructurava els escamots, repartint llibres de formació militar pels caps, com el manual impulsat per la Societat d'Estudis Militars (SEM) i després recuperat per EC, *Marxes i campaments*, de dotze pàgines, en què se n'explicava l'abillament, el material, la disciplina i les característiques.⁴¹ Segons recordaria Badia, «cada cap d'escamot tingué l'encàrrec d'explicar a la seva gent el paper que jugarien aquests homes dels grups secrets i preguntar-los-hi quins d'ells s'hi volien inscriure. A Barcelona, en un principi, foren uns 60 els inscrits».⁴² Els noms dels escamots els triaven els militants mateixos segons referents històrics, localització geogràfica o ideologia, amb noms com «Cadena», «Tamarit», «Lleidatans», «Clínic», «Llibertat», «Fermes», «Nyerros» o «Roc Guinart», entre d'altres.⁴³

A l'exili, primer a Perpinyà i després a París, Macià maldava per llançar una publicació d'EC, reunint-se també amb dirigents d'AC exiliats, mentre d'Amèrica els catalans de la diàspora feien arribar els primers mil francs per sufragar la causa. Com que l'exili encara no ofería un lideratge i una estratègia nítids, la iniciativa pertanyia ara als joves de l'interior.⁴⁴ Miquel Badia recordaria a les seves memòries que «ens decidírem a fer els grups secrets compostos d'homes d'acció i dedicats a l'acció directa i la nostra tasca fou la de posar banderes separatistes, cartells i pegar alguna pallissa».⁴⁵ Aquests grups secrets o de vegades anomenades «rondes volants» es reunien al 2n 2a del número 4 del carrer de Bertrellans de Barcelona, aprofitant l'existència d'un grup excursionista tapadora amb el nom de Serra del Cadí i una entitat de nom Agrupación Cultural Cervantes. A més «de pegar alguna pallissa», com la que van propinar al canonge Boada, al claustre de la catedral de Barcelona, per haver estat l'autor moral de l'ordre de predicar en castellà, van emprendre altres accions.

Es va llançar una campanya contra Dionís Conde, per exemple, dirigent de la Unió Monàrquica Nacional nomenat per la Dictadura diputat de la

41. La segona part del fullet, que havia de ser *Tir i llançament de granades*, tot i ser anunciat, segurament no va ser realitzat a causa de la detenció de Baltà. Se'n conserva una còpia a la Biblioteca de Catalunya. Vegeu també Joan CREXELL (1978), *Textos militars catalans. 1924-1926*, Barcelona, edició de l'autor, p. 237.

42. RUBIRALTA (2011), p. 37.

43. Vegeu tots els noms coneguts i la seva localització geogràfica a SANTASUSANA (2016), p. 95-99.

44. PORTA (2022), p. 17-51.

45. RUBIRALTA (2011), p. 31-32.

Mancomunitat, amb fulls volanders denunciant la seva actuació «botiflera».⁴⁶ Un altre escamot format, entre d'altres, per Rafael Dalmau i Farreres i Manuel Blasi i Mora i Abelard Tona i alguns altres separatistes van acostar-se als grans magatzems El Siglo, del qual Conde era propietari, en l'hora de màxima afluència. Hi van entrar per parelles i mentre caminaven deixaven caure a terra i trepitjaven dissimuladament ampolletes de líquid pestilent elaborat amb àcid muriàtic —altres fonts parlen també de líquids inflamables.⁴⁷ La clientela va sortir dels magatzems fastiguejada i els responsables de l'acció, dirigida per Miquel A. Baltà, un dels caps de la resistència a l'interior, de qui parlarem després, van enviar una comunicació a la gerència de l'establiment comunicant les raons de l'acció.⁴⁸ També es publicarien octavetes de propaganda cridant al boicot: «Catalá: trepitjant els sentimensz [sic] de la Ciutat que l'ha enriquit, En Dionís Conde, dels "Almacenes El Siglo, S. A." ha acceptat un lloc entre'ls diputats esquirols que han de substituir a la veritable representació del poble en la Mancomunitat de Catalunya. Ens permetem recordar que fou a Irlanda amb motiu semblant i contra un subjecte anomenat Boycott, on per primera vegada va fer-se el vuit per tots els bons patriotes a qui representava un escarni contra els sentiments de la terra».⁴⁹ Poc després de l'acció de les ampolletes pestilents, Conde va dimitir del seu càrrec.⁵⁰

De mica en mica, EC vertebrava una xarxa clandestina amb gent de provinença diversa que duia a terme accions de propaganda nacionalista. Sempre que podien, els militants arriaven banderes espanyoles i les substituïen per estrelades, i fixaven cartells propagandístics de tota mena. Les activitats es finançaven amb donacions, aportacions particulars, la venda de segells de cotització i

46. Marcel·lí PERELLÓ, *Complot de Garraf. Antecedents* [Memòries de Marcel·lí Perelló]; Emili GRANIER-BARRERA (1994), *Una vida plena. Memòries d'un periodista abans i després de la guerra*, Barcelona, Editorial Hacer, p. 45.

47. RUBIRALTA (2011), p. 37.

48. Miquel FERRER (2008), *Memòries (1920-1970). 50 anys d'acció política, social i cultural catalana*, Barcelona, Fundació Josep Comaposada, p. 51-55; A. TONA I NADALMAI, «La Llibreria Italiana», *Ressorgiment*, juliol de 1970, p. 8-9; A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Iniciació a l'acció», *Ressorgiment*, març de 1971, p. 7-8.

49. [Sense títol] [Fulllet]. 5E.II – 800; 5E.II – 801; 5E.II – 802; 5E.II – 804. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

50. FERRER (2008), p. 51-55; A. TONA I NADALMAI, «La Llibreria Italiana», *Ressorgiment*, juliol de 1970, p. 8-9; A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Iniciació a l'acció», *Ressorgiment*, març de 1971, p. 7-8.

amb el repartiment del butlletí d'EC que es publicaria a l'exili.⁵¹ De gent no en faltava: moltes associacions catalanistes havien hagut de clausurar amb l'adveniment de la Dictadura i els seus membres s'havien radicalitzat. Els que no havien decidit plegar havien passat a la clandestinitat, sobretot els joves. Efectivament, amb el pas de les setmanes i els mesos, la desfeta i desaparició pràctica dels partits polítics i de les institucions i associacions anteriors a 1923, inclosa la Mancomunitat, havia deixat EC com a pal de paller de la resistència nacionalista.⁵²

Un interessant episodi aboca una mica de claror sobre aquest món a la penombra. El 18 juliol de 1924 havia mort Àngel Guimerà, fornidor pel separatisme, com del catalanisme, de gran part del seu bagatge simbòlic. El dramaturg, juntament amb el periodista Pere Aldavert, havia liderat també una de les dues ànimes de la UC, la més intransigent en l'oposició a la participació en el sistema polític de la Restauració. Així, l'enterrament del mestre havia de suposar una mostra de dol del conjunt de la societat catalana que el separatisme podria aprofitar, com havia fet el 1919 durant la Campanya per l'Autonomia. La vigília del sepeli, a l'Ateneu Barcelonès es van reunir Cardona, Batista i Roca, Pagès, Ventura Gassol i algun altre representant d'EC, i Magí Sandiumenge. A la trobada es va plantejar el pas a la lluita armada: si en sortir el fèretre de Guimerà amb la senyera, aquesta era retirada per la policia, els escamots obririen foc contra la presidència del dol, composta per autoritats de la Dictadura. Sorprenentment, a l'acte no hi va passar res de remarcable i el poeta va ser enterrat en pau, senyera inclosa, entre les entonacions d'*Els Segadors*, mentre la Guàrdia Civil s'ho mirava sense intervenir.⁵³

Després d'aquesta acció, que no va sortir com s'esperava, Cardona havia hagut de marxar cap a l'exili, perseguit per la policia, que li seguia la pista. A París es va retrobar amb el seu *alter ego*, l'altre cabdill del separatisme i d'EC, Francesc Macià. Les seves diferències, que no trigarien a emergir, no eren només generacionals, sinó tàctiques i ideològiques. Cardona, nascut el 1890, tenia com a referent l'aixecament de Pasqua irlandès de 1916 i pensava en una insurrecció més aviat urbana, en què un grup armat de catalans realitzés un *blood sacrifice*

51. Marcel·lí PERELLÓ (?), *Complot de Garraf. Antecedents* [Memòries de Marcel·lí Perelló]; A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Iniciació a l'acció», *Ressorgiment*, març de 1971, p. 7-8.

52. PORTA (2022), p. 17-51.

53. VIBRANT (1933).

que empenyés l'opinió pública, després de la previsible onada de repressió, cap al separatisme. Macià, nascut el 1859, tenia un altre imaginari, més proper al món decimonònic, el mite de Garibaldi i de l'exèrcit sollevant que envaeix un país i allibera pobles i comarques, tot sumant suports entre la població.⁵⁴

A finals de 1924, Macià va reforçar la seva posició per sobre les tesis de Cardona, que van ser arraconades dins d'EC. Tot i les discrepàncies, Cardona va continuar ajudant a estructurar el partit-milícia amb vista a una hipotètica intervenció armada contra la Dictadura de Primo de Rivera. Fos com fos, però, ja havia passat un any i mig d'ençà de l'adveniment del nou règim i encara no s'havia produït cap cop d'efecte per part del separatisme, ni res de remarcable que vingués dels entorns de la clandestinitat a l'interior. Cardona va anar quedant cada vegada més marginat dins la direcció d'EC i, sempre pensant en l'acció directa, hi va impulsar una suborganització, la Bandera Negra. Santa Germandat Catalana, que tindria un paper de primeríssim ordre en el que va passar a la posteritat com a Complot de Garraf i que estudiarem en l'apartat corresponent.⁵⁵

2.2. La Societat d'Estudis Militars

El novembre de 1922 havia aparegut en el si d'AC una organització gairebé paral·lela amb clara vocació militar, la Societat d'Estudis Militars (SEM), que anava més enllà de la vocació electoral del partit. Precisament seria la SEM el sector més actiu després del cop d'estat de Primo de Rivera. La SEM es distingia dels escamots d'EC en tant que volia convertir-se en l'oficialitat d'un Exèrcit Català i reservava implícitament per als escamots el paper de ser-ne els soldats rasos —o almenys aquesta era la visió dels que assistien als cursos de l'organització.⁵⁶ Totes dues organitzacions, aclaria Cardona, estaven «expectants l'una davant de l'altra, però no precisament enfrontades».⁵⁷ Un dels militants de la clandestinitat, Carreres i Palet, recordaria que «totes les organitzacions, sense barrejar-se ni confondre's, actuaven en un pla de conjunt i s'entenien perfectament

54. PORTA (2022), p. 17-51.

55. *Ibid.*

56. A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. 1. Camil», *Ressorgiment*, núm. 643, febrer de 1970, p. 4.

57. *L'enterrament de Guimerà a VIBRANT* (1933).

perquè sols perseguien un ideal: Alliberar Catalunya». ⁵⁸ De la SEM, inicialment en formaven part professors, enginyers, químics, arquitectes, estudiants, obrers i dependents del comerç: hi destacaven els noms de Lluís Nicolau d'Olwer, Magí Sandiumenge i Ferran Cuito, que formaven una mena de consell directiu, els novel·listes Alfons Maseras i Cèsar August Jordana, el director del Servei d'Arbres Fruiters de la Mancomunitat de Catalunya August Matons i el director dels Serveis de Ramaderia de la Mancomunitat Pere Màrtir Rosell Vilar, tots ells coneguts públicament. ⁵⁹ Com ha explicat Lluís Duran, la SEM «no deixava de tenir un cert to intel·lectual i elitista». ⁶⁰

En alguna reunió apareixerien Àngel Foix, Màrius Monteys, Ramon Fabregat, Joan Carreres i Palet, Marià Foyé, Antoni Armangué, Enric Fontbernat, Ignasi Armengou, Joan Boladeres, Josep Rovira-Canals, Rossend Llates, Carles i Josep Maria Pi Sunyer o Ramon Maria de Segarra, a més d'algú de cognom Font, Rahola, J. Mirambell, Ramon Turró, Josep Maria Bassols, Àngel Morera, Miquel Ferrer i Miquel A. Baltà. Alguns d'aquests noms tindrien un paper rellevant en la política i la cultura catalanes durant la Segona República i la Guerra Civil. Molts d'ells tenien una relació prèvia entre ells, fos de militància o d'amistat. No debades eren, majoritàriament, catalans de famílies de classe mitjana o acomodada i intel·lectualment importants: en total, la SEM comptava originalment amb una trentena de membres, ⁶¹ si bé a molts d'ells «se'ls va arronsar el melic» amb el cop d'estat de Primo de Rivera i van plegar, com recordaria Abelard Tona. ⁶²

La SEM va anar fent les seves activitats, excursions, conferències, cursos i exercicis militars durant tot l'any 1924. Hi havia joves «*missaires* i no *missaires*», «universitaris i no universitaris», recordaria Tona. ⁶³ Jordi Subirats es pronunciaria

58. J. CARRERES I PALET, «Les lliçons dels fets. V.», *Ressorgiment*, juny de 1959, p. 10-11.

59. INDÍBIL, «Ha mort el doctor Miquel A. Baltà», *Ressorgiment*, any 50, núm. 582, gener de 1965, p. 6; A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Iniciació a l'acció», *Ressorgiment*, març de 1971, p. 7-8.

60. Lluís DURAN (2007), *Intel·ligència i caràcter. Palestra i la formació dels joves (1928-1939)*, Catarroja-Barcelona, Editorial Afers, p. 29.

61. A. TONA I NADALMAI, «La Llibreria Italiana», *Ressorgiment*, núm. 648, juliol de 1970, p. 8-9; A. TONA I NADALMAI, «La història menuda, 3. La S.E.M.», *Ressorgiment*, núm. 645, març de 1970, p. 10-11; Miquel FERRER (1978), «S.E.M. Societat d'Estudis Militars (1923-1926)», *L'Avenç*, núm. 10, novembre, p. 53-57.

62. *Ibid.* Vegeu també: CREXELL (1988), p. 125.

63. A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Iniciació a l'acció», *Ressorgiment*, núm. 656, març de 1971, p. 7-8. Sobre la importància dels intel·lectuals a Catalunya i en relació amb el

en termes similars: «Format el nucli amb una majoria d'universitaris, els de l'ala esquerra, universitaris o no, convivíem a la perfecció amb l'ala catòlica o confessional, el contacte de la qual arribava fins al canonge Carbó [Cardó?].⁶⁴ Els ambients universitaris, doncs, a més dels obrers de coll dur, proporcionaven saba per al separatisme a la clandestinitat. El professor de la Universitat de Barcelona Josep Maria Batista i Roca, per exemple, va ajudar els joves de la SEM a adquirir tendes de campanya per a les excursions pel territori, amb vista a preparar la infanteria d'un exèrcit. Amb aquest objectiu, els membres actius de la SEM van fundar aleshores l'entitat pantalla Càmping Club de Catalunya per dur a terme cursets i conferències de caràcter militar sense aixecar gaires sospites.⁶⁵ Entre el grup que feia les sortides, Abelard Tona recordaria «Sandiumenge, Ferrer, Foix, Coromines, Baltà, Font, Monteys, Carreres, els cosins Llimona, fills de Joan i de Josep, Ponsa, Granados i algun altre que no em ve a la memòria». Sense adonar-se'n estaven introduint la pràctica de l'acampada a Catalunya, i estaven establint el principi del que després seria l'escoltisme català, el renovellament de l'excursionisme i les organitzacions ÒRMICA i Palestra, que estudiarem en l'apartat corresponent.⁶⁶

Si bé els integrants de la SEM inicialment havien fet volar coloms, proposant grans disquisicions sobre com hauria de ser un exèrcit català, preparant-ne les diverses branques i creant fins i tot una secció d'aviació, el realisme va acabar-se imposant i van pensar en accions més pragmàtiques.⁶⁷ Com recordaria Abelard Tona, «s'havia començat somiant amb marina, aviació i canons i tot s'anava reduint a dues tendes del càmping. La veritat és que ben sospesades les coses s'hauria pogut fer alguna cosa més. Ens trobàvem, doncs, en una

---

catalanisme, vegeu Jordi CASASSAS (1989), *Intel·lectuals, professionals i polítics a la Catalunya contemporània (1850-1920). Estudis sobre les bases culturals i estratègiques del catalanisme*, Sant Cugat del Vallès, Els Llibres de la Frontera. Un resum de la figura de «l'intel·lectual-professional» a Jordi CASASSAS (1978), *La configuració del sector intel·lectual-professional a la Catalunya de la Restauració. A propòsit de Jaume Bofill i Mates, Recerques: història, economia, cultura*, núm. 8, p. 103-31.

64. Jordi SUBIRATS, «Entorn de la figura de Francesc Cambó», *Ressorgiment*, núm. 372, juliol de 1947, p. 8.

65. Apareix en premsa l'any 1925, no el 1923, però Abelard Tona no recorda si l'arribaren a registrar. Abelard TONA (1994), *Memòries d'un nacionalista català. Del nacionalisme radical al comunisme*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 57-69; Josep CASALS; Ramon ARRUFAT (1933), *Catalunya, poble dissortat*, Barcelona, J. Vila Fontserè, p. 105-107.

66. A. TONA I NADALMAI, «El Càmping Club de Catalunya», *Ressorgiment*, novembre de 1970, p. 3-4.

67. UCELAY-DA CAL (1979), p. 282-298.

liquidació forçosa d'inflacions imaginàries». ⁶⁸ Poc temps després, Lluís Nicolau d'Olwer havia marxat a l'exili per la seva relació amb la clandestinitat, i la SEM es va trobar decapitada i sense patrocinadors, passant la direcció efectiva al químic i farmacèutic Miquel Arcàngel Baltà, àlies *Papà Baltà*, de qui se suposava que, per la professió, sabia preparar bombes. Baltà, a més, comptava amb un gran prestigi entre els nacionalistes radicals i una àmplia llibreria de temàtica d'estudis militars, sobretot publicacions franceses. ⁶⁹

De fet, Baltà dirigia aleshores el Laboratori Químic Municipal de Barcelona ⁷⁰ —com molts dels líders nacionalistes, ocupava llocs de responsabilitat en institucions relacionades amb la Mancomunitat— i la seva farmàcia, situada a la cruïlla entre la rambla de Catalunya i la ronda de la Universitat, era un punt neuràlgic dels ambients del nacionalisme radical de l'època. ⁷¹ També ho va ser l'establiment El Oro del Rhin, un cafè inaugurat feia poc, on es reunien, paradoxalment, d'una banda, funcionaris, policies i militars espanyols i, de l'altra, els minyons del nacionalisme radical. Abelard Tona recordaria que «ens semblà molt adequat per a passar inadvertits i conspirar alegrement. A més, el cafè que donaven era bo i s'hi estava molt còmode. Qui hauria pensat que estàvem allà amb propòsits terroristes?». ⁷² Val a dir, però, que el veritable cor de la SEM era la Llibreria Italiana, regentada per l'obrer autodidacta Miquel Ferrer. ⁷³ La llibreria havia estat establerta a finals de 1923, probablement pel desembre, per Ferrer i l'advocat Magí Sandiumenge, d'AC, en un antic establiment d'automòbils —després de pneumàtics russos d'importació—, vingut a menys. ⁷⁴

68. A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. El Càmping Club de Catalunya», *Ressorgiment*, núm. 652, novembre de 1970, p. 3-4.

69. FERRER (2008), p. 64-69; TONA (1994), p. 90-91; UCELAY-DA CAL (1979), p. 282-298; FERRER (1978), p. 53-57.

70. Vegeu també la carta de Josep Maria Batista i Roca a Miquel A. Baltà (Barcelona, 1918). Fons Víctor Castells de l'ANC (ANC-1-129-T29).

71. INDÍBIL, «Ha mort el doctor Miquel A. Baltà», *Ressorgiment*, núm. 582, gener de 1965, p. 6; FERRER (2008), p. 51-55.

72. TONA (1994), p. 72-73.

73. UCELAY-DA CAL (1979), p. 282-298. Escolteu també la gravació de Joaquim Fons a la Fonoteca Jaume Font (ANC1-563-N-384).

74. Apareix en registres de premsa a partir del desembre de 1923. La primera vegada a *La Publicitat*, any 45, núm. 15593, 20 de desembre de 1923, p. 7. Apareix amb seu a la rambla de Catalunya, 45, suposem que per error. A partir del gener, torna a aparèixer a *La Publicitat*, any 46, núm. 15609, 6 de gener de 1924, p. 3, ara ja amb la seu a la Rambla de Catalunya, 125.

Sandiumenge hi representava el sector activista d'AC, agombolat per la SEM, i Ferrer representava el Grup dels Set, que tindrem ocasió de comentar en l'apartat corresponent, tot i que com a fundadors hi figuraven només Batista i Roca, Josep Maria de Casacuberta i Sandiumenge.⁷⁵ La Llibreria Italiana es va traslladar un any després del número 125 de la rambla de Catalunya al 5 del carrer de Petritxol. S'hi establiria, a més de l'Editorial Barcino, la flamant Editorial Diana, que va publicar obres com ara *Coses vistes*, el primer llibre de Josep Pla, el 1925, o *L'anell del nibelung*, de C. A. Jordana, que participava a la SEM.⁷⁶

Com recordaria Ferrer, la Llibreria Italiana tenia el sobrenom de «L'Acadèmia» —mig seriosament, mig de broma— perquè proporcionava formació als joves, entre ells els que participarien en el Complot de Garraf o a Prats de Molló.⁷⁷ Efectivament, la Llibreria Italiana havia esdevingut punt de reunió dels nacionalistes radicals i s'hi celebraven nombroses tertúlies. S'havia convertit també en un centre de cultura i literatura on diversos editors i impressors, com Barcino, tenien llurs dipòsits de llibres. El seu renom va arribar a ser tal que seria clausurada per les autoritats de la Dictadura la primavera de 1926, tot i que temporalment, per ser un focus d'activitats separatistes. El tancament

---

Ferrer afirma a les seves memòries que el negoci amb els pneumàtics russos anava de capa caiguda. Vegeu FERRER (2008), p. 32-36. Abans de tenir a veure amb pneumàtics, va ser el local d'una societat de Magí Sandiumenge, que va anar canviant de soci. El juny de 1922 es deia Sociedad General de Automóviles Sandiumenge y Monteys i participà en el Saló de l'Automòbil de Barcelona. *La Veu de Catalunya*, any 32, núm. 8178, 3 de juny de 1922, Ed. Vespre, p. 13. El 7 d'abril de 1923 encara existia la societat, però és el darrer cop que apareix a la premsa. Vegeu *La Veu de Catalunya*, any 33, núm. 8426, 7 d'abril de 1923, Ed. Vespre, p. 1.

75. El juliol de 1924, Sandiumenge va decidir plegar i la Llibreria va ser refundada; quedà restablerta l'octubre de 1924 i registrada el gener de 1925. Sandiumenge aportava una petita quantitat, 5.500 pessetes, suposem que abans de plegar. Durant els mesos següents Batista hi va aportar 12.500 pessetes i Casacuberta 32.250 [sic], tot i que devien ser 32.000 a jutjar per la xifra total (50.000 pessetes del capital inicial). TONA I NADALMAI, «El despatx "Andrés Pla"», *Ressorgiment*, núm. 661, agost de 1971, p. 7-8; FERRER (2008), p. 47-71; «Registre Mercantil», *La Veu de Catalunya*, any 35, núm. 8927, 20 de gener de 1925, Ed. Matí, p. 9; «Els llibres», *La Publicitat*, any 48, núm. 16160, 16 de gener de 1926, p. 3; «L'aperitiu», *Mirador*, any 2, núm. 89, 9 d'octubre de 1930, p. 2.

76. Albert MANENT (1993), «Ignasi Armengou i edicions Diana», *Lletra de Canvi*, núm. 35, p. 27-30. Sobre Barcino hi ha cartes al Fons Nicolau d'Olwer de l'Arxiu de l'Abadia de Montserrat. Vegeu també Albert MANENT (2011), «Josep Maria de Casacuberta i l'Editorial Barcino», Barcelona, Barcino.

77. Miquel FERRER (1978), p. 53-57.

no va impedir, de totes maneres, que les reunions hi continuessin tenint lloc.⁷⁸ Durant els primers mesos de la Dictadura, Baltà hi organitzava, molt probablement ajudat per Batista i Roca, classes teòriques sobre temes militars, com ara la infanteria, que se celebraven en cases particulars, en sales discretes de l'Ateneu Barcelonès de vuit a deu del capvespre o, almenys les de la SEM, en uns magatzems del carrer de Rosselló propietat d'Enric Fontbernat, on es duïen també a terme exercicis de pràctica militar.⁷⁹

A l'Ateneu Barcelonès, per exemple, s'hi van fer tres sessions dels historiadors Ferran Soldevila, d'AC, que parlava sobre la Guerra Civil catalana, la Guerra dels Segadors i la Guerra de Successió; Josep Llord, un vell historiador carlí que coneixia molt bé la Guerra dels Matiners (1846-1849), i Frederic Camp, més aviat afí al règim de Primo de Rivera, que va parlar sobre les Guerres Napoleòniques (1803-1815). Camp, en veure que els assistents no estaven pas interessats en la història, sinó a aprendre lliçons per utilitzar-les per combatre la Dictadura, va donar per acabat el seu curs. Potser per queixa seva, l'Ateneu va suspendre les conferències, que van passar a fer-se a la casa de Font, al carrer de Capellans, i després a uns baixos llogats del carrer de Còrsega, tocant a plaça de la Universitat, molt a prop de la Llibreria Italiana. Per complementar les classes més teòriques es feien pràctiques de moviment al Pla d'Ardenya, i de tir al Tiro Nacional i al parc esportiu de la Salut. Carreres i Palet, que havia fet el servei militar com a artiller, ensenyava a muntar i desmuntar les espoletes de les granades.⁸⁰ I fins i tot Llord, l'historiador carlí, de tant en tant els acompanyava a les sortides que es feien cada dissabte, a les quals assistien també, segons recordaria Cardona, membres dels escamots.⁸¹ Marcel·lí Perelló rememoraria com, d'amagat, anaven acumulant cartutxos del Tiro Nacional, de Montjuïc, on pujaven cada dia un grup de quatre diferent, i com anaven creant un arsenal al carrer de Bertrellans. I de com Pagès,

78. FERRER (2008), p. 47-71; I. Armengou, «Senyor Director de la *Revista de Catalunya*», *Revista de Catalunya*, núm. 30, desembre de 1926; «Clausura de la Llibreria Italiana», *Ressorgiment*, núm. 119, juny de 1926, p. 5.

79. Ramon BATALLA (2010), *Jaume Miravittles i Navarra. Intel·lectual, revolucionari i home de govern. Els anys joves, 1906-1939*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, p. 70-79. Sobre els magatzems de Fontbernat, propietari d'una empresa relacionada amb les instal·lacions elèctriques, escolteu la gravació de Joaquim Fons a la Fonoteca Jaume Font (ANC1-563-N-384).

80. A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Conferències i cursets», *Ressorgiment*, núm. 654, gener de 1971, p. 9.

81. FERRER (1978), p. 53-57; VIBRANT (1933), p. 144-145.

dels escamots, els proporcionaria una maleta amb vint pistoles Parabellum, possiblement excedents alemanys de la Gran Guerra.⁸²

Així, a redós de la SEM, tota una xarxa clandestina de nacionalistes armada havia estat formada. Se celebraven fins i tot sessions de cinema per recaptar diners, amb pel·lícules patriòtiques projectades, segons evocaria Batista i Roca, «per mantenir el caliu».⁸³ El mateix Batista i Roca col·laborava amb Miquel Ferrer i González Alba a la Llibreria Italiana en la difusió d'un butlletí clandestí batejat com *La Cadena*, editat per Batista mateix. *La Cadena* va aparèixer durant la primavera i l'estiu de 1924, cada setmana, de manera regular.⁸⁴ «Tenia molta difusió», recordaria Batista i Roca dècades després. En un moment de censura als mitjans, molts catalans s'informaven a través de fulls volants, fullets i butlletins com *La Cadena*, que van acabar sent molt difosos.⁸⁵ El primer exemplar data de finals d'abril de 1924 i valia 30 cèntims. La publicació constava com editada a Leipzig, però ben segur que era impresa clandestinament a Barcelona. El darrer número és de la segona quinzena de juliol de 1924.⁸⁶

Durant la seva curta vida, *La Cadena* va servir per comentar els principals esdeveniments polítics a Catalunya, tot proporcionant les informacions censurades per la premsa. Al primer número, per exemple, s'explicava la diferència essencial entre la Mancomunitat instituïda el 1914 i la que es mantenia aleshores, de 1923 ençà, controlada pel règim. Hi abundaven les notícies curtes sobre successos, i apunts sobre la premsa internacional, sobretot aquelles informacions que es consideraven negatives per al règim de Primo de Rivera, i que havien estat silenciades. Es relataven també les Clausures de diversos centres i associacions catalanistes i els incidents i accions polítiques que tenien lloc ocasionalment arreu del territori. En el primer número, per exemple, també s'anunciaven llocs on

82. Marcel·lí PERELLÓ, *Complot de Garraf. Antecedents* [Memòries de Marcel·lí Perelló].

83. Ferran MASCARELL (1978), *Entrevista a Batista i Roca*, Fonoteca Jaume Fons de l'Arxiu Nacional de Catalunya. No parla explícitament de la Llibreria Italiana, però creiem que el 1640 celebrava sessions allà per la relació de Batista amb l'entitat.

84. Tots els exemplars es troben a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

85. Ferran MASCARELL (1978), *Entrevista a Batista i Roca*, Fonoteca Jaume Fons de l'Arxiu Nacional de Catalunya; «La mort heroica de Manuel G. Alba», *Ressorgiment* Any 20, núm. 226, maig de 1935, p. 7.

86. Joan CREXELL (1987), *Premsa catalana clandestina i d'exili. 1917-1938*, Barcelona, El Llamp, p. 64.

s'havien hissat estelades, com ara la plaça del Pi o la catedral de Barcelona. I s'aprofitava per oferir models de fulls volants que els lectors podien copiar i enviar als seus contactes, amics i coneguts. En el primer número de *La Cadena*, per exemple, hi havia el full volant que cridava al boicot als magatzems El Siglo, que hem comentat. També es permetien fer bromes i comentaris humorístics sobre l'actualitat.⁸⁷

Paral·lelament, en moments clau es feien circular els anomenats «fulls grocs», octavetes clandestines que comentaven els fets i les notícies del moment, i que tenien molt d'èxit de difusió. La seva distribució va arribar a un punt àlgid cap a 1928 i 1929.⁸⁸ Josep Maria Ribalta, d'AC, va deixar a Batista i Roca, Ferrer i González Alba la clau d'un local a la Diagonal de Barcelona per emprar-lo com a magatzem per als fullets. Després, passava algú de confiança a recollir-los.⁸⁹ Per dissimular el fet que a la Llibreria Italiana s'hi duïen a terme nombroses activitats *subversives* com aquella, però també per millorar-ne la posició econòmica, Ferrer i Sandiumenge havien decidit d'imitar la Llibreria Francesa i importar totes les novetats editorials de França, però també d'Itàlia. Segons afirmaria Ferrer, va ser per aquest motiu que la policia, pensant que es tractava d'interessos estrangers, els va deixar estar, si més no els primers mesos.⁹⁰ Els prestatges plens de la Llibreria Italiana van ser testimonis d'incomptables reunions en les quals es decidien les accions que van emprendre els joves separatistes, com l'afer dels magatzems El Siglo.⁹¹

La SEM va créixer, doncs, durant tot l'any 1924, aprofitant el *momentum* polític, realitzant accions de propaganda, instruint joves en lliçons teòriques d'història i pràctiques de formació militar, despenjant banderes espanyoles de nit, penjant cartells reivindicatius i passant fullets.

87. *La Cadena*, any 1, núm. 1, abril de 1924, p. 1. Disponibles tots els números a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

88. Ferran MASCARELL (1978), *Entrevista a Batista i Roca*, Fonoteca Jaume Fons de l'Arxiu Nacional de Catalunya; «La mort heroica de Manuel G. Alba», *Ressorgiment*, any 20, núm. 226, maig de 1935, p. 7.

89. Fullet mecanografiat de Miquel Ferrer. Fons Víctor Castells de l'ANC (ANC-1-129-T19); FERRER (2008), p. 83.

90. FERRER (2008), p. 51-55.

91. A. TONA I NADALMAI, «La Llibreria Italiana», *Ressorgiment*, any 55, núm. 648, juliol de 1970, p. 8-9; A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Iniciació a l'acció», *Ressorgiment*, núm. 656, març de 1971, p. 7-8; FERRER (2008), p. 51-55.

2.3. El Grup 1640

Un dels primers a començar una activitat nacionalista clandestina havia estat Josep Maria Batista i Roca, etnòleg i professor a la Universitat de Barcelona.⁹² Malgrat no formar part directament d'EC, ni d'AC, tot i que estava en l'òrbita dels dos partits, el seu cas ajuda a delimitar i entendre els ambients clandestins del separatisme durant la dècada dels vint. Ja cap a finals de 1923, Batista i Roca havia aconseguit posar en marxa un nucli anomenat Grup o Organització 1640, enllaçat molt pròximament amb Cardona i el Directori Interior d'EC. El nucli de Batista dirigia militants provinents de la ciutat comtal i rodalia, fins a Sabadell, que eren més aviat conservadors i catòlics. A més a més, ben connectats amb la jerarquia eclesiàstica, podien arribar a obtenir un nodrit suport de clergues nacionalistes descontents amb el règim. De fet, el seu objectiu era atraure els sectors més catòlics al nacionalisme radical i la resistència contra Primo de Rivera, donar suport als presos polítics i fer proselitisme i tasca de suport en general.⁹³ En tenim dos exemples: quan es van produir les detencions pel Complot de Garraf, el Grup 1640 va donar suport als presos;⁹⁴ i segons Joan Crexell és de 1923 i editat per Batista i Roca un extracte del *Compendi de la doctrina catalanista* de Prat de la Riba, publicat en forma de fullet volant amb el nom de *La Pàtria*.⁹⁵

Batista i Roca havia militat sempre en els rengles del separatisme, a la Unió Catalanista, i pensava renovar el conjunt del nacionalisme català a través d'un nacionalisme més militant i rigorós, per mitjà de la formació de la consciència

92. Preparam un llibre sobre el personatge, que suposa una revisió i ampliació de la nostra tesi doctoral: Frederic J. PORTA, *Josep Maria Batista i Roca. Biografia del primer intel·lectual independentista*, tesi doctoral dirigida per Josep Pich i Mitjana, Universitat Pompeu Fabra, 2021.

93. Ferran MASCARELL (1978), *Entrevista a Batista i Roca*, Fonoteca Jaume Fons de l'Arxiu Nacional de Catalunya; CREXELL (1988), p. 125. Curiosament, Joan Crexell va citar les memòries d'Abelard Tona, inèdites aleshores i que no es publicarien fins al 1994. A la versió publicada no hem trobat els noms de les germanes Assumpció i Concepció Batista i Roca. En canvi, J. CASALS; R. ARRUFAT (1933) les esmenten totes dues. Castells comenta que Joaquim Fons li va explicar que Joan Batista i Roca, germà petit dels Batista i Roca, freqüentava les reunions de l'Òrmica, creada mesos després. Quan mor Assumpció Batista i Roca es recorda el seu paper d'ajut econòmic als presos: «A la memòria d'Assumpció Batista i Roca», *Esplai*, núm. 121, 25 de març de 1934, p. 17.

94. Ferran MASCARELL (1978), *Entrevista a Batista i Roca*, Fonoteca Jaume Fons de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

95. CREXELL (1987), p. 238-240.

nacional i, més endavant, per la forja del caràcter. Per aquells mesos, estava també en contacte amb el món intel·lectual catòlic agombolat entorn de la revista *La Paraula Cristiana*. Com recollia el manifest del 1640, amb el punt càustic i sarcàstic que caracteritzava Batista i Roca, «no mereixeran els dos milions i mig de catòlics de Catalunya que s'els [sic] digui autoritzadament que l'ideal nacionalista català no és compatible amb la fe cristiana?». Batista i Roca pretenia acostar-se als ambients catòlics aprofitant el descontentament que havia provocat que molts capellans haguessin estat empresonats o multats per predicar en català o per fer sermons suposadament subversius. De fet, conflictes d'aquesta mena arribaven fins a dalt de tot de la jerarquia eclesiàstica. I l'independentisme, també.⁹⁶

Si el doctor Jaume Aiguader, acabat d'incorporar a EC, servia d'enllaç amb la Confederació Nacional del Treball (CNT), l'advocat Manuel Carrasco i Formiguera, que formaria part del directori de Barcelona, tenia bons contactes amb el món dels cercles catòlics i esportius, i Batista i Roca estava connectat amb el mitjà universitari, alguns altres cercles catòlics, la burgesia i l'excursionisme.⁹⁷ En almenys una ocasió, per exemple, aconseguiria finançament de Francesc Cambó per a les activitats separatistes, cosa que posa en relleu el paper que havia agafat el moviment després de 1923.⁹⁸ Entre tots obtenien també diners d'altres mecenes dels quals desconeixem els noms.⁹⁹

El 1640 va arribar a constituir una veritable «societat secreta» que realitzava tasques de propaganda i espionatge amb gent de tots els colors i partits polítics

96. UCELAY-DA CAL (1983), p. 601-602. Vegeu TONA (1994), p. 140-141; «La Paraula Cristiana», *La Publicitat*, any 46, núm. 15831, 14 de desembre de 1924, p. 8; «La Paraula Cristiana», *La Veu de Catalunya*, any 34, núm. 8909, 30 de desembre de 1924, Ed. Matí: 1; *La Paraula Cristiana*, any 1, núm. 1, gener de 1925. S'anuncia la col·laboració de Guglielmo della Rocca, professor a la Universitat de Nàpols i diputat a Corts pel Partit Popular Italià, un partit democristià.

97. A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Jaume Aiguader i Miró», *Ressorgiment*, novembre de 1971, p. 10; SANTASUSANA (2016), p. 37-38.

98. «—Si no hi teniu cap inconvenient —deixà anar [Batista i Roca] pausadament a Ferrer, m'ofereixo per anar a visitar Francesc Cambó i altres homes de la Lliga, perquè cal que donin i, no en tingueu cap dubte, donaran. [...] I vet aquí, quina seria la nostra sorpresa quan, dos o tres vespres passats, se'ns presenta amb un bitllet de mil pessetes, donatiu de Cambó: —Teniu, i m'ha dit [que] quan se us acabin, torneu. Després d'això, és clar, vam pensar que la missió de l'ajuda se li hauria de confiar; nosaltres ens posaríem en un pla de col·laboradors, la qual cosa, en ser-li proposada, va rebre amb visible satisfacció, potser prenent-ho com l'obsequi d'un vestit fet a mida». TONA (1994), p. 140-141.

99. ROSSELL I VILAR (1932).

contraris a la dictadura. Els membres, sobretot provinents de l'entorn d'AC, desconeixien els noms dels altres integrants perquè tots tenien un àlies, amb una xifra assignada. La societat secreta funcionava seguint un model de cèl·lules clandestines —que tampoc no es coneixien entre elles— i Batista només tenia contacte amb alguna. Les cèl·lules tenien una estructura batejada metafòricament amb referències a la sega, mentre que el nom, *1640*, al·ludia clarament a la revolta dels Segadors. Internament, l'entramat s'organitzava en «garbes». Aquestes «garbes» tenien *lligades* set «espigues» de set membres, i cada «garba» només coneixia els caps de cadascuna de les «espigues». D'aquesta manera, Batista i Roca havia posat en funcionament una organització secreta i compartimentada, que podia ser difícil de desmantellar per les forces policials.¹⁰⁰

El món del nacionalisme radical a la clandestinitat era, doncs, molt boirós i les línies divisòries entre organitzacions i grups eren sovint indistingibles.¹⁰¹ Molts separatistes tenien militància múltiple mentre mantenien llaços més o menys formals, de vegades per coneixences o a través de colles d'amics, amb altres individus o organitzacions, fins i tot de signe ideològic divers al seu. Al Grup 1640 de Batista i Roca hi havia, per exemple, molta gent d'AC, però estaven en contacte amb els d'EC a través d'intermediaris o de militants compartits, com hem anat veient. També hi havia, com hem tingut ocasió de comentar, capellans nacionalistes.¹⁰² Els grups a la clandestinitat van establir lligams amb EC també a través de la societat Andrés Pla, creada pels militants Joan Boladeres i Abelard Tona i dedicada en teoria al comerç de formatges. En realitat, però, actuava d'enllaç entre la direcció a l'exili i els nuclis de l'interior. L'oficina es trobava en un local al carrer de Muntaner, entre els de la Diputació i el Consell de Cent, en un pati interior molt privat.¹⁰³ Per la seva banda, Baltà, considerat pel

100. Ferran MASCARELL (1978), *Entrevista a Batista i Roca*, Fonoteca Jaume Fons de l'Arxiu Nacional de Catalunya. Hi ha un document al Fons Cardona de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (DC.166a-b) que parla de l'estructuració d'una organització separatista secreta, amb noms també metafòrics, referents a les flors i les abelles (ruscam, eixams, ginesta, romaní...). El document no té data, però és del període 1923-1930. Podria estar relacionat amb Batista d'alguna manera? Podria ser un projecte anterior...? O una proposta dels catalans d'Amèrica?

101. Traduït del castellà per l'autor. Fermí RUBIRALTA (2020), *Historia del independentismo político catalán. De Estat Català al 1 de octubre*, Tafalla: Txalaparta, p. 74.

102. Ferran MASCARELL (1978), *Entrevista a Batista i Roca*, Fonoteca Jaume Fons de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

103. UCELAY-DA CAL (1983), p. 630-653; FERRER (2008), p. 71.

jove Jaume Miravittles com el «cap de la Resistència catalana», és a dir, d'aquesta xarxa separatista a l'interior del país, va visitar Macià a París a finals de 1924.¹⁰⁴ Delimitar on acabava una organització i on començava una altra és una tasca difícil. De mica en mica, per les necessitats mateixes del context polític, tots els grups a la clandestinitat van anar prenent una certa unitat d'acció.¹⁰⁵

2.4. El Grup dels Set i la Bandera Negra

Com va explicar Ucelay-Da Cal, els primers mesos de la Dictadura, entre finals de 1923 i finals de 1924, van ser «per als nacionalistes radicals un període de desorganització i reforma. Durant aquest temps hi hagué diferents centres d'atracció de militància potencial, i dins les organitzacions polítiques pròpiament dites —Acció Catalana i Estat Català— existia una important discussió interna pel que feia al camí de l'acció a prendre». Alguns reclamaven efectuar la pressió a l'exili i d'altres consideraven que s'havia de passar a l'acció armada a l'interior. Aquests últims guanyarien inicialment el debat.¹⁰⁶

Molts dels membres més actius de la clandestinitat estaven tips de les elucubracions teòriques de la Lliga i de les grans paraules que quedaven en un no res. Així, la resistència a l'interior va prendre una tendència antiintel·lectual, atès que, segons el militant Abelard Tona, «mancaven els homes d'acció. [...] Homes fermes, disciplinats, que ajudessin sempre els seus companys» i que gosessin arriscar-se a penes de presó o la mort per l'ideal. Els d'EC, també a l'estranger, compartien aquest capteniment.¹⁰⁷ Cada vegada més involucrats en activitats clandestines, els joves que inicialment havien format la SEM en el si d'AC van acabar desentenent-se del partit durant els primers mesos de la Dictadura, en creure que ja no hi podien comptar. Es va formar aleshores una mena d'escissió, el Grup dels Set, format per Miquel Ferrer, Abelard Tona, Enric Fontbernat, Ramon Fabregat, Antoni Argelaguet, Ramon Seguer i Bertran —el qual tenia militars espanyols entre la família i va tenir-hi un embolic— i hi participarien també, més aviat esporàdicament, Àngel Foix, que tenia coneixements de

104. Jaume MIRAVITLLES (1980), *Gent que he conegut*, Barcelona, Destino, p. 38 i 53; CREXELL (1988), p. 50.

105. TONA I NADALMAI, «El despatx "Andrés Pla"», *Ressorgiment*, núm. 661, agost de 1971, p. 7-8.

106. UCELAY-DA CAL (1983), p. 562-587.

107. TONA (1994), p. 101-102.

química i amics especialistes, un obrer mecànic de nom Tàpies i C. A. Jordana, que pertanyia també a la SEM i era fill d'un propietari d'una pedrera de calcària en explotació i d'un forn de calç a Montgat, amb explosius disponibles.¹⁰⁸

El Grup dels Set era molt més radical que la SEM: fermes creients en la lluita armada, i convençuts que calia canviar l'estratègia, van passar directament a fabricar bombes. Com recordaria Tona, «teníem els ulls i els sentits oberts a la realitat dels fets. La trajectòria parsimoniosa dels estudis militars, per a la formació d'un exèrcit català amb tots els ets i uts, hauria estat bona abans de la Dictadura primoriverista, però després urgia de respondre a les ofenses quotidianes contra la catalanitat d'una manera immediata». Una situació similar s'havia produït entre els escamots; la manca de disciplina general havia permès l'aparició d'alguns «grups de xoc que es donaren el nom de Bandera Negra», impulsats per Cardona, qui tenia un gran ascendent sobre molts joves.¹⁰⁹

La iniciativa del moviment general a l'interior, amb Macià i Cardona i tants altres a l'exili, va passar a mans del Grup dels Set els membres del qual, a diferència del gruix de la SEM, no creien que calgués esperar una invasió per part de les forces a l'exili, sinó que calia començar campanyes de propaganda armada a l'interior.¹¹⁰ El Grup dels Set connectava amb Cardona i Pagès, ja abans que aquests pleguessin d'EC, amb Batista i Roca i amb el grup de Bertrellans, tot i que, a través de Baltà, mantenien lligams amb el que quedava d'actiu de l'AC i la seva SEM. Amb el temps, entrarien a EC. Aquest embolic orgànic és difícil de seguir, però obeïa més a raons estratègiques que no pas personals o ideològiques.¹¹¹ Miquel Ferrer, segons recordaria Abelard Tona, «deixant-se endur per la influència de les seves observacions i lectures sobre la lluita per la independència irlandesa, suggeria un pla d'acció semblant al del Sinn Féin: desarmament de policies, cops de mà damunt de les delegacions de policia, amb l'ocupació momentània i destrucció amb explosius o incendis», tot i que «no

108. FERRER (2008), p. 75-79. Vegeu A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Els primers artefactes», *Ressorgiment*, maig de 1971, p. 7-8; A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Els set», *Ressorgiment*, abril de 1971, p. 9-10; GRANIER-BARRERA, «Carta oberta a Abelard Tona», *Ressorgiment*, octubre de 1971, p. 9-10.

109. A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Els set», *Ressorgiment*, abril de 1971, p. 9-10; RUBIRALTA (2008), p. 93-99.

110. A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. "Jaume"», *Ressorgiment*, setembre de 1971, p. 4-5.

111. UCELAY-DA CAL (1983), p. 588.

passàvem d'aquí, del cavil·lar i del departir, car només érem set gats» i l'abast del que van acabar fent va ser més aviat limitat. La primera bomba d'àcid pícric va ser un assaig: «Foix ens en va facilitar una partideta, la suficient per omplir una ampolla d'octau de litre, i un diumenge al matí, vam anar a fer-la esclatar, posant-li una metxa, a Sant Pere Màrtir. L'efecte va ser magnífic».¹¹²

Fetes les provatures, la primera bomba del Grup dels Set contra un objectiu concret la va preparar Enric Fontbernat, tot i que li faltaven materials, i es va enviar per correu al governador civil de Girona, Prudencio Rodríguez Chamorro, més amb la intenció d'espantar-lo que de causar-li danys. La bomba era esfèrica, però de metxa, i es va enviar sense temporitzador, de manera que era impossible que esclatés per si sola. El governador va obrir el paquet i va fer evacuar l'edifici, molt nerviós, provocant un escàndol —es va arribar a escampar el rumor que se l'havia posada ell mateix per treure'n rèdit polític—, sense que s'aconeguís trobar els culpables. Executada aquesta actuació, en van seguir d'altres, amb la preparació de dotze artefactes cilíndrics, gràcies a la participació del mecànic Josep Tàpies i d'un amic d'Àngel Foix que era dependent d'una farmàcia i els podia procurar àcid pícric. «D'aquesta sèrie, el primer artefacte el vam destinar a la Unión Patriótica Española, que tenia el local social en un principal de la rambla de Catalunya. Martí Ferreres —circumstancialment a Barcelona—, amb l'agilitat d'un granader, el va llançar, a la manera d'una bomba de mà, a la balconada. L'explosió va trencar vidres i ocasionà alguns altres desperfectes, però no es va fer gens de soroll al seu volt. D'aquesta manera, enmig del silenci oficial, se'n van col·locar dues o tres més en punts estratègics, sempre sospesant que no ocasionessin víctimes innocents», recordaria Abelard Tona.¹¹³ La idea era distanciar-se del pistolisme anarquista i dels seus atemptats personals: «No era aquesta la nostra ruta, sinó la formació d'un cos d'oficials amb honor i disciplina militar, capaços de portar la lluita per la independència de Catalunya al camp de batalla».¹¹⁴ Aquesta era, també, la visió de l'Òrmica, que explicarem en l'últim apartat.

112. A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Els set», *Ressorgiment*, abril de 1971, p. 9-10

113. A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Els primers artefactes», *Ressorgiment*, maig de 1971, p. 7-8. Tona comenta que es tracta de Carlos de Lossada y Canterac, però Granier Barrera recordava, efectivament, que el governador civil de Girona era en aquell moment Rodríguez Chamorro. GRANIER-BARRERA, «Carta oberta a Abelard Tona», *Ressorgiment*, octubre de 1971, p. 9-10.

114. A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Iniciació a l'acció», *Ressorgiment*, núm. 656, març de 1971, p. 7-8.

Tots els membres del Grup dels Set eren molt joves; la majoria, excepte Fabregat (nat el 1894), menors de vint-i-cinc anys. El nom de la colla provenia del conte *Els set penjats* de Leonid Andrejev, pare de l'expressionisme rus, que tots havien llegit. Els fascinava també l'Aixecament de Pasqua irlandès i molts nois de l'entorn vestien gavardina o *trench-coat* a imitació dels sollevats de l'illa hiberniana.¹¹⁵ A més, creien que havien de combinar l'acció armada amb l'acció propagandística —sense fer volar coloms com la Lliga o l'AC—, perquè, segons Tona, «una ploma destra pot fer més mal que un artefacte o que un raig de trets». Així, van decidir fabricar un discurs fals d'Alfons Sala i Argemí, home de confiança d'Alfons XIII a Catalunya i president de la Mancomunitat nomenat per Primo de Rivera. L'escrit, redactat per Joaquim Ventalló, era una queixa pública d'Alfons Sala per les limitacions governatives a la Mancomunitat i la seva actuació. El Grup dels Set en va imprimir un centenar de còpies amb una multicopista i van obtenir, a través d'amics oficinistes de la Mancomunitat, sobres oficials que en duïen l'escut i el nom. Se'n van enviar còpies al capità general de Catalunya, Emilio Barrera, al governador civil, Joaquim Milans del Bosch, a l'alcalde de Barcelona Darius Rumeu, a altres personalitats, i també a la premsa de Barcelona i Madrid. En fer-se pública l'endemà, l'escàndol polític va ser majúscul i tothom va pensar que es tractava d'un document oficial, fet pel qual va ser obligat a dimitir. La seva dimissió com a president de la Mancomunitat —i el seu nomenament com a president de la Diputació de Barcelona— a finals de març comportaria la supressió directa de la Mancomunitat de Catalunya, que ja havia estat desproveïda de poder real arran de l'Afer Dwelshauvers, l'any anterior.¹¹⁶

També publicarien, clandestinament, un escrit sobre un crim del carrer Dormitori de Sant Francesc. Una prostituta, Lolita Bernabeu, havia estat llançada daltabaix d'un quart pis que servia de bordell, i la premsa només n'havia publicat la nota de la mort, breument. Jordana, el literat del Grup dels Set, va recollir tota la informació que va poder de l'afer, en el qual semblava que havien estat implicats, en estat d'embriaguesa o sota els efectes d'estupefaents, el jutge militar Fernández Valdés, el fill del capità general de Catalunya Emilio Barrera i altres

115. TONA (1994), p. 71-75.

116. A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Intel·lectuals en acció», *Ressorgiment*, juliol de 1971, p. 6-7. Un repàs a la premsa del moment, a la secció d'informacions sobre la Mancomunitat, sovint censurada, dona una impressió vaga dels canvis que s'estaven produint entre bambolines després de l'escàndol. Vegeu també PICH; SABATER i PORTA (2021), p. 65-90.

persones de relleu de les altes esferes de l'Estat espanyol. Jordana va reconstruir la història, acusant els autors. «La hipòtesi Jordana es degué acostar molt a la realitat dels fets i posava en evidència un crim, un vulgar crim de pinxos. L'imprès circulà i era cercat per enemics i amics de la situació», rememoraria Tona.¹¹⁷

Envalentits pel creixement de l'organització, la primavera de 1925 el separatisme va emprendre una campanya de propaganda armada arran d'un discurs d'Alfons XIII, pronunciat davant un miler d'alcaldes nomenats per ell. En la proclama, el monarca va defensar el regnat de Felip V, cosa que va caure com una bufetada a molts catalans, no sols entre els separatistes.¹¹⁸ L'ofensa se sumava al trasbals que va provocar l'arribada de notícies sobre un atemptat amb bomba per part dels comunistes contra el govern búlgar a la catedral de Sant Nedelya de Sofia. L'acció havia causat més de cent morts i centenars de ferits, tot i que els ministres n'havien sortit il·lesos. Igualment, l'acció va causar una gran impressió a tot Europa, i especialment també entre el separatisme català a la clandestinitat.¹¹⁹ Inspirats per l'esdeveniment, el Grup dels Set va acordar col·locar una bomba al governador civil de Girona, que ja hem comentat, i se'n va posar una altra en una finestra del darrere del palau de la baronessa de Maldà durant una recepció del rei i la reina el 26 de maig de 1925. Cap de les dues accions, però, no pretenia causar víctimes mortals.¹²⁰

Aquell mes, un altre grup de separatistes, el del carrer de Bertrellans, decebut amb la direcció d'EC, van formar el «subgrup» Bandera Negra sota el lideratge —més nominal que altra cosa— de Daniel Cardona, exiliat a Perpinyà. Aquest grup va celebrar, com els altres, alguna reunió a la Llibreria Italiana.¹²¹ Inicialment, el grup que conformaria la Bandera Negra tenia el nom del carrer on es reunien sovint, Bertrellans. «Nosaltres no érem partidaris d'un home ni seguidors d'un nom. Érem soldats de Catalunya que ens consideràvem en estat de guerra vers Espanya. No ens interessava el predomini personal de ningú. Només ens interessava Catalunya i res més», recordaria el seu dirigent Marcel·lí Perelló.¹²² La idea era servir, alhora, d'avantguarda exemplar i de guardians de les essències dels escamots

117. A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Intel·lectuals en acció», *Ressorgiment*, juliol de 1971, p. 6-7. Vegeu també FERRER (2008), p. 98-101.

118. FERRER (2008), p. 85-87; *La Cadena*, any 1, núm. 3, maig de 1924, p. 4.

119. BATALLA (2010), p. 86-94.

120. UCELAY-DA CAL (1979), p. 282-298.

121. FERRER (2008), p. 70-71.

122. Marcel·lí PERELLÓ, *Complot de Garraf. Antecedents* [Memòries de Marcel·lí Perelló].

d'Estat Català a mesura que les discrepàncies a l'exili i la manca d'una estratègia tensaven l'organització i els seus membres, mecenes i líders. «L'objecte de la Bandera Negra (Santa Germandat Catalana) és de defensa nacional segons el mètode de l'Organització d'Estat Català, essent-ne una suborganització que vetllarà perquè aquesta no abandoni els principis essencials lliberadors, ni modifiqui en el curs de les incidències per la Pàtria la seva base doctrinal, que és el sacrifici heroic».¹²³

El Grup de Bertrellans [escrit Vertrellans en algunes memòries] estava conformat per Jaume Compte (organització), Miquel Badia, Roc Boronat (finances) i Marcel·lí Perelló com a director. El novembre de 1924 ja s'havien reunit amb Pagès, dels escamots, i amb altres caps per preparar un alçament armat per a aquell mes. «La impaciència juvenívola es desborda, tots volen fer coses. Costa convèncer-los que encara no és hora, que cal enrobustir l'organització per tal de no fer un pas en fals que ens inutilitzi per a l'alçament que tenim previst», recordaria Perelló. Abans que Pagès marxés a l'exili, va introduir Ventura Gassol al grup. I, a despit de les crides a la calma, no van trigar gaire a contactar amb un amic que tenia una pedrera, probablement el mateix que ajudava el Grup dels Set, i van obtenir cartutxos de dinamita. Una de les primeres accions públiques del grup va consistir a fer-los esclatar quan Alfons XIII, de visita a Barcelona, sortís d'una funció al Liceu. «Des de la sortida del Liceu fins a la cruïlla del passeig de Gràcia - Diagonal l'espetec dels petards cobrí la carrera del Borbó». Els anaven llançant, aprofitant la metxa llarga, des de la plataforma dels tramvies. Ningú no va sospitar d'ells, i l'acció es va atribuir als anarquistes.¹²⁴ També aquells dies, Badia i Granier-Barrera acompanyarien Compte en la campanya per rebentar sistemàticament les plaques de marbre amb els noms dels carrers en castellà a les cantonades de Barcelona.¹²⁵

En una altra ocasió, després de l'enterrament de Guimerà que hem comentat, un escamot liderat per Perelló va proposar-se alliberar dos sindicalistes tramviàries, Montejo i Llàcer, que havien estat condemnats a mort per un atemptat. Els sindicalistes, de grups clandestins de la CNT —aleshores aliats amb els separatistes—, pretenien també rescatar-los de l'execució. A través d'un militar de nom Taltavull, cap d'escamots, que enllaçava els dos grups, es va proposar un assalt a la Model. Taltavull els va proporcionar unes armes de foc petites que tenia en una caseta prop del castell d'Eramprunyà. Els del grup de Bertrellans

123. CASALS; ARRUFAT (1933), p. 105-107.

124. Marcel·lí PERELLÓ, *Complot de Garraf. Antecedents* [Memòries de Marcel·lí Perelló].

125. GRANIER-BARRERA (1994), p. 43-93.

s'hi va presentar, però ni els altres escamots ni els sindicalistes van acabar apareixent i els dos condemnats van ser executats. Desenganyats del suport dels escamots i molestos amb Ventura Gassol, qui s'exiliaria dos dies després d'aquesta acció, perseguit per la policia tot i no haver-hi participat, el Grup de Bertrellans va procedir a crear Bandera Negra, una organització independent. Amb Cardona, Pagès i Gassol a l'exili, la desmoralització i la desorganització van començar a campar en la clandestinitat.¹²⁶

El Grup de Bertrellans, com recolliria la policia, segons la declaració que va fer Miquel Badia arran de la seva detenció pel complot de Garraf, a més de sotmetre's a un tribunal que podia imposar càstigs fins a arribar a la condemna a mort a qui no fos fidel a la causa:

Para ingresar en la ronda era indispensable firmar un papel en blanco que se conservaba en la sociedad, después de enterar al interesado del objeto de esta firma que no era sino el de poderlo utilizar en caso de cobardía, traición, desobediencia o indisciplina de algún asociado, al que se le asesinaría colocándole después dicho papel en un bolsillo para que se supiese que se trataba de un suicidio.¹²⁷

Fins i tot «les germanes de Miquel Badia ens van confeccionar unes bates negres, amb caputxa i tot, com les dels antics inquisidors i que mai no férem servir», recordaria Perelló.¹²⁸ Aquest és un exemple del paper femení a la clandestinitat de l'independentisme català. Les dones participaven en la recerca de finançament, en el suport als presos i en el repartiment d'octavetes i d'informacions, i la seva activitat era sobretot de suport logístic, emocional o informatiu als seus companys masculins. En aquest sentit, famílies com els Batista i Roca tenien diversos membres, masculins i femenins, participant en les accions polítiques.¹²⁹

La marxa dels dirigents a l'exili, la pressió de la policia i el descontentament amb la inacció continuava accelerant l'espiral de radicalització. Com recordaria

126. MARCEL·LÍ PERELLÓ, *Complot de Garraf. Antecedents* [Memòries de Marcel·lí Perelló].

127. RUBIRALTA (2011), p. 35.

128. MARCEL·LÍ PERELLÓ, *Complot de Garraf. Antecedents* [Memòries de Marcel·lí Perelló].

129. ENRIC UCELAY-DA CAL (2021) «Women in Catalan Nationalism: A Short Essay», comunicació per al Workshop *Defenders of the Motherland: Masculinity and Femininity in Catalan Nationalism*, Berlín, Humboldt-Universität zu Berlin, 3 de desembre de 2021. Vegeu també CASALS; ARRUFAT (1933), p. 12-14 i 99-107.

Perelló: «Dels catalans exiliats a França començà a arribar-nos fum en lloc de llum [...]. Ens trobarem, per tant, sense altre consell i sense altra direcció que la nostra bona fe i la manca de gent qualificada políticament».¹³⁰ Com ha explicat Fermí Rubiralta, la radicalització d'aquests grups clandestins, decidits a «venjar els ultratges a Catalunya», va generar l'aparició de les primeres insinuacions a favor d'atemptats mortals contra persones en el grup Bandera Negra. Aprofitant una visita d'Alfons XIII anterior al fracassat complot de Garraf del maig de 1925, es va proposar «de matar el primer opressor de Catalunya». La proposta va ser desestimada finalment, com explicaria Miquel Badia, per una ordre explícita rebuda el dia anterior del Directori de París —i de segur que en contra del parer de Daniel Cardona, distanciat de les tesis de Macià—, en la qual es deia «que no es fes res contra la vida de ningú».¹³¹

A l'oficina del carrer de Bertrellans anaven arribant projectes dels militants. Un d'ells consistia a assaltar el magatzem del Tiro Nacional de Montjuïc, on feien pràctiques altres grups, i apoderar-se de les armes i municions. Un altre escamot proposaria assaltar, al Pla d'Ardenya, prop d'Ordal, la caserna de la Guàrdia Civil de Vallirana amb l'objectiu de dominar una zona estratègica i de difícil accés per a les forces policials o militars espanyoles. Des d'allà s'iniciaria una revolta que abastés tot Catalunya. La segona operació consistiria a obrir un front prop del poble de Setcases, al Ripollès, molt a prop de Molló, per on voldrien passar els conjurats de Prats de Molló en el Complot de 1926. El Grup de Bertrellans va entrar també en contacte amb Baltà, de la SEM i el Càmping Club, però no es va avisar Macià. Entre altres projectes, imaginatius però difícilment realitzables, hi havia el de segrestar un submarí. I també es parlaria d'apallissar, segrestar o fins i tot d'assassinar el batlle de Barcelona, el baró de Viver, Darius Rumeu. Tanmateix, algú de l'entorn d'AC s'acostaria al Grup de Bertrellans tot oferint una recompensa de sis mil pessetes pel cap del batlle de Barcelona. Això va fer esborrar Rumeu de la llista d'objectius, atès que el Grup de Bertrellans no volia servir de pistolers a sou per a maniobres polítiques d'aquesta mena —a excepció de Badia, que volia matar-lo ell mateix, a despit d'això i encara que no tingués suport de cap mena.¹³²

130. CREXELL (1988), p. 32-33.

131. RUBIRALTA (2011), p. 37.

132. Marcel·lí PERELLÓ, *Complot de Garraf. Antecedents* [Memòries de Marcel·lí Perelló].

Impacient per actuar, Bandera Negra es va llançar a preparar un atemptat contra el monarca Alfons XIII de cara a la seva següent visita. La primera temptativa va consistir en uns plans per instal·lar una càrrega explosiva a les vies del tren de Garraf, però no es dugué a terme. La segona temptativa va tenir lloc a la Rambla, però Jaume Julià, el jove pistoler que havia d'executar-lo va ser retingut a casa pel seu pare, qui es va ensumar que el seu fill en portava alguna de cap. La tercera temptativa va consistir a instal·lar una càrrega explosiva per fer-la detonar quan passés el tren en què viatjava el monarca el 30 de maig de 1925. L'acció també va fracassar i Miquel Badia, Emili Granier-Barrera, Deogràcies Civit, Josep Garriga, Jaume Compte, Francesc Ferrer, Jaume Julià, Marcel·lí Perelló i Antoni Argelaguet foren detinguts i empresonats. Tots ells eren molt joves. Granier-Barrera, per exemple, tenia amb prou feines disset anys. La triple temptativa va rebre el nom de «Complot de Garraf» i ha estat estudiada per Joan Crexell.¹³³

A més, la descoberta fortuïta de l'arxiu secret de Baltà per part de la policia va comportar també una altra onada de detencions a l'òrbita de la SEM, que explicarem en el següent apartat. A causa d'aquests dos episodis, EC i el separatisme en la clandestinitat van quedar reduïts a la mínima expressió —tan sols quatre líders d'EC continuaven actius dins de Catalunya a finals de 1925. Pels separatistes, l'escenari de l'interior abaixava, de moment, el teló. A l'exili, Macià prepararia el que acabaria coneixent-se com a Fets de Prats de Molló, que han estat estudiats per Giovanni Cattini.¹³⁴

2.5. L'Organització Militar Catalana, l'excursionisme i l'escoltisme

Si l'any 1924 havia estat de replantejament de l'estratègia i reorganització, 1925 va ser un any de moltes accions, com hem anat veient. L'estiu de 1925, tanmateix, el nacionalisme radical a la clandestinitat rebria un cop quasi definitiu. El 17 d'agost era detingut el seu cervell, Miquel A. Baltà. Sobre les causes de la detenció, directament relacionada amb el Complot de Garraf, van córrer diverses històries. Una conta que, mentre consultava materials de la SEM en un apartament pagat de la seva butxaca, al carrer de Balmes, prop de Sarrià, on arxivava tots els fitxers de l'organització, la policia, cercant una banda d'estafadors, va picar a la

133. Vegeu CREXELL (1988); RUBIRALTA (2011), p. 41-60; UCELAY-DA CAL (1979), p. 305-312; RUBIRALTA (2008), p. 93-99; TONA (1994), p. 84-87.

134. CATTINI (2021).

porta i el va descobrir per casualitat. Una altra versió relata que la portera de l'edifici va sospitar de tants nois entrant i sortint amb paquets i va avisar l'amo, que va contactar immediatament la policia. En arribar i descobrir l'arxiu de Baltà, van fer guàrdia per esperar-lo i el van detenir. Tanmateix, hi ha encara una tercera versió que ens apareix com la més convincent, també perquè la defensarien anys després Concepció Batista, germana de Josep Maria Batista i Roca i muller del mateix Baltà, i idènticament Joaquim Fons, molt proper a Batista i Roca en aquells anys. El cas és que es va produir una inundació fortuïta del pis quan Baltà no hi era, la portera va adonar-se de les goteres i va avisar el senyor que en constava com a propietari. Aquest, desconexidor que tenia un pis llogat al seu nom —els de la SEM li havien robat un document d'identitat—, va personar-se ràpidament a l'immoble. En trobar-se en una situació tan sospitosa, la portera va avisar la policia.¹³⁵

Baltà va passar seixanta-cinc dies en confinament solitari i tres anys de presó regular. El procés contra ell el va instituir el jutge militar Fernández Valdés, *El Chato*, conegut per la seva duresa —i que havia estat atacat amb fulls volanders pel Grup dels Set, com hem vist. La SEM i el Càmping Club, que comptava amb vora una trentena de membres, més o menys actius, havien estat desarticulats. Ultra les detencions al seu si, se'n van produir d'altres: cent fitxes amb noms, adreces, estudis i experiències derivades del servei militar van ser confiscades i utilitzades per practicar detencions.¹³⁶

De la clandestinitat nacionalista, ja només quedarien actives les restes de la SEM i d'EC, però no per gaire temps. El 6 de novembre de 1925 el doctor Jaume Aiguader, l'home de Macià a l'interior, havia participat amb les restes dels escamots d'EC i anarquistes en un assalt fallit a la caserna de les Drassanes i la Mestrança de cavalleria de Barcelona, que va acabar amb morts i dos executats.

135. CREXELL (1988), p. 103-105; Fullet «Els presoners catalans» 5E.II-0911 [1924] (el document és de 1925) a l'AHCB. Segons aquesta versió, explicada a la gravació de Joaquim Fons a la Fonoteca Jaume Font (ANC1-563-N-384), Baltà havia llogat el pis amb una cèdula (una mena de carnet d'identitat) robada a un membre del Club Natació de Barcelona mentre es banyava. Un dia que Baltà no hi era i es produïren les goteres esmentades, la portera avisà l'individu de la cèdula, qui advertí que ell no havia llogat aquell pis. En tornar Baltà, la portera telefonà a la policia i s'endugueren detingut el cervell de la SEM. Vegeu també A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Conferències i cursets», *Ressorgiment*, núm. 654, gener de 1971, p. 9.

136. FERRER (2008), p. 166-167. A. TONA I NADALMAI, «La història menuda. Conferències i cursets», *Ressorgiment*, núm. 654, gener de 1971, p. 9.

Aquest fracàs, que se sumava al del Complot de Garraf i a les detencions relacionades amb la SEM, havia empitjorat encara més la situació a l'interior.¹³⁷ Davant d'aquesta situació de desarticulació de la xarxa del nacionalisme radical a la clandestinitat, i empès per les circumstàncies, el professor de la Universitat de Barcelona Josep Maria Batista i Roca es va decidir a recollir les restes de la SEM per refundar-la com a Organització Militar Catalana (Òrmica), la qual es constituïria a la clandestinitat l'any següent, el 1926.¹³⁸

Del grup només, de moment, restà en llibertat Joan Carreres i Palet, per bé que en rebel·lia. Junt amb aquest, Batista i Roca i Ferran Cuito, que era secretari de la SEM, van recollir l'obra de Baltà i les conferències i els curssets es van poder reprendre, a mesura que els joves presos eren posats en llibertat, en un centre catòlic del carrer del Peu de la Creu, amb les habituals pràctiques al Pla d'Ardenya i de la Calma. Carreres hi explicà topografia; Pau Vila, geografia de Catalunya; el doctor Gabarró [...], medicina i primers auxilis; Foix [Foyé?], rudiments d'aviació, etc. Tinc entès que aquests ensenyaments continuaren donant-se, temps en el qual jo no hi era. Joan Carreres i Palet em digué un dia: quan vosaltres féreu l'intent de Prats de Molló, estàvem preparats ací per a ajudar-vos». De resultes, però, es van haver de suspendre els ensenyaments almenys fins a la fundació de Palestra.¹³⁹

Sembla que Nicolau d'Olwer també hauria estat relacionat amb la refundació.¹⁴⁰ Així, el novembre de 1926, quan Francesc Macià —qui prèviament havia visitat l'URSS a la recerca d'ajuts—¹⁴¹ va llançar finalment la fracassada

137. Manuel PÉREZ NESPEREIRA (2018), *Jaume Aiguader. La nació popular*, Barcelona, Fundació Irla, p. 64.

138. *Ibid.* Escrivim Òrmica amb accent perquè així l'hem sentit pronunciar pels testimonis conservats a la Fonoteca Jaume Font de l'ANC. El nom l'escrivim en minúscula perquè es tracta d'un acrònim.

139. TONA (1994), p. 62-64. Sobre Gabarró, vegeu Alfons ZARZOSO (2009), «El doctor Pere Gabarró i els temps difícils del segle XX», *Revista d'Igualada*, núm. 33. Sobre la formació de l'Òrmica, escolteu també la gravació de Joaquim Fons a la Fonoteca Jaume Font (ANC1-563-N-384).

140. DURAN (2007), p. 31.

141. Sobre la visita de Macià a l'URSS, vegeu Enric UCELAY-DA CAL; Joan ESCULIES (2015), *Macià al país dels soviets*, Barcelona, Edicions de 1984.

temptativa de Prats de Molló, l'Òrmica ja estava en ple funcionament.¹⁴² L'Òrmica havia rebut aquest nom «per raons de seguretat», suposem, en tant que calia distanciar-se nominalment, almenys, de l'organització anterior, desarticulada per la policia.¹⁴³ No hem de fer-nos una idea equivocada sobre l'objectiu del grup, segons Joaquim Fons:

Em sembla necessari i considero molt important explicar quina era la teoria o la doctrina de les persones que havien ideat la creació d'aquestes societats clandestines. Aquestes persones no pensaven pas que els voluntaris que venien a aprendre una mica l'art militar estaven destinats a provocar ells un alçament armat amb finalitat d'obtenir la independència de Catalunya. Tots teníem la visió claríssima que no teníem ni el nombre, ni els armaments, ni els equipaments, ni les infraestructures necessàries per poder fer un moviment militar. El que volíem era tenir gent per si en un moment determinat es produïa una situació en la qual podia ser avantatjós que Catalunya tingués uns homes preparats en les arts militars. Era molt més important que si ens trobàvem en una situació en què ens hauríem hagut de refiar de militars no catalans. Aquesta era la realitat que tots vèiem claríssima. [...] L'únic que es feia era crear un estat d'opinió d'aquesta gent perquè pensessin que un dia potser la Pàtria els demanaria de sacrificar-se per defensar-la. I això és el que s'ha produït més tard, el 1936 [...]. Per comprendre la mínima importància d'aquests grups guerrillers, hem de tenir en compte en quines circumstàncies es trobava el nostre poble al començament de la dècada dels anys vint. A les escoles pràcticament només s'ensenyava el castellà. La gent no tenia una idea exacta ni aproximada del problema de Catalunya. Era una minoria molt petita la que realment es preocupava d'aquesta situació. L'únic que hi havia, és que, per exemple en el meu cas, ja de molt petit em vaig adonar que hi havia una situació anormal [...]. Com volem que en aquestes circumstàncies hi hagués gent que tingués consciència de quina era realment la situació de

142. Sobre Prats de Molló, vegeu, a tall d'exemple UCÉLAY-DA CAL (1979), p. 225-268; JOSEP FONTBERNAT (1930), *La batalla de Prats de Molló*, Barcelona, Proa, 1930; JOSEP CARNER-RIBALTA (1987), *El Complot de Prats de Molló*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1987; CATTINI (2021).

143. JOAQUIM FONTS, «Guies i minyons», *Avui*, 14 de desembre de 1978, p. 10.

Catalunya! Era realment una cosa molt difícil i només es produïa en casos molt estranys o molt poc nombrosos.¹⁴⁴

Així doncs, l'estratègia de l'Òrmica era diferent que la dels grups anteriors que havien caigut a les mans de la policia, i de la de Macià a l'exili. Si els grups de l'interior, i també Cardona, eren més partidaris d'atemptats a l'estil irlandès, o fins i tot anarquista —tot i que es volguessin distanciar del pistolerisme—, Macià tenia al cap, i Prats de Molló en seria la prova fefaent, l'imaginari de la unificació italiana i Garibaldi. L'Òrmica de Batista i Roca optaria per una tercera opció, que anirem desgranant en el present apartat.

Ja constituïts, els joves de l'Òrmica van publicar una traducció que va fer Baltà, abans d'ésser detingut, d'un manual militar de l'exèrcit francès. L'estudi introductori, «preliminars», era obra, tot i que sense signar, de Batista i Roca, qui el va acabar publicant. En la redacció també havia participat Carles Llopis, provinent de la SEM, una nova evidència de la continuïtat entre les organitzacions. De fet, *Reglament de la maniobra de la infanteria per a grup, secció i companyia i organització del terreny* va ser una obra molt reeixida, i tots els membres de l'organització en tenien una còpia a màquina.¹⁴⁵

Una de les característiques més interessants de l'Òrmica va ser que sintetitzava diverses idees i necessitats de l'espai separatista. En aquell moment entre 1925 i 1926, després del fracàs de tantes temptatives i les detencions, es va produir un moment de catarsi, en la qual van participar diversos intel·lectuals de l'entorn d'AC. Per Batista i Roca era intolerable que només un grapat de centenars de catalans haguessin gosat arriscar les seves vides en defensa d'uns ideals que la major part de la societat havia votat electoralment fins aleshores. Els engarjolats ascendien al centenar i en les octavetes que circulaven amb els noms i el motiu de la detenció hi havia una acusació, formulada pel mateix Batista i Roca: «Català: mentre tu't dediques als teus negocis o a les teves diversions, els teus germans són agafats cada dia i les presons espanyoles s'omplen de patriotes

144. Gravació de Joaquim Fons a la Fonoteca Jaume Font (ANC1-563-N-384),

145. CREXELL (1987), p. 237-238. Existeix una còpia d'una reedició del manual al CRAI, Pavelló de la República de la UB. *Reglament de la maniobra de la infanteria per a grup, secció i companyia i organització del terreny*, Barcelona, 1931, p. I-VI. Creiem, com Crexell, que l'autoria és de Batista. Articles posteriors, per exemple a *La Publicitat*, tracten les mateixes temàtiques amb les mateixes paraules.

catalans». El fullet de 1925 avisava, i no li faltava raó, que després de la descoberta de l'arxiu de Baltà es produirien més detencions per part de la policia, de manera escalada per tal de no generar rebombori. En efecte, a partir del novembre de 1925 van començar a esgraonar-se les detencions.¹⁴⁶

«La gent s'ajupia» davant la Dictadura, va recordar dècades després Batista. «El poble català era un poble moralment desfet, sense columna vertebral». El professor era de l'opinió que calia fer molta feina, donar a la joventut un sentit espiritual, de disciplina i d'ordre.¹⁴⁷

L'objectiu era donar als homes de l'Òrmica una voluntat extraordinària i un esperit i sacrifici màxim. La vida col·lectiva i la pràctica de la muntanya, és a dir, l'excursionisme i les acampades[,] són uns dels mètodes més utilitzats i que donen, ensems, un bon desenvolupament de les forces físiques de l'home.¹⁴⁸

El nou nom, *Organització*, reemplaçant el de *Societat*, denotava també un canvi essencial en la concepció, la finalitat i l'estructuració.¹⁴⁹ Si aquesta havia tingut una trentena de membres, l'Òrmica va aconseguir comptar amb una quarantena. Lògicament, en ser-ne Batista directament responsable, aquesta s'aproximava també més al seu tarannà.¹⁵⁰ Com recordaria Eduard Ferrer dècades després, «en Batista, jo estic convençut que ell va fer una reflexió profunda després de tot el que havia fet la SEM, va creure que era un camí equivocat, i llavors va fundar un moviment d'educació de la joventut, de la formació del caràcter». L'Òrmica, com veurem, esdevindria el preludi de Palestra. L'historiador Lluís Duran, especialista de Palestra, també comenta, seguint les memòries de Manuel Folguera i Duran, que hom notava l'esgotament d'una generació

146. Fullet «Els presoners catalans», 5E.II - 0911 [1924] (el document és de 1925) a l'AHCB. Crexell també apunta, segons hem comprovat després, a l'autoria de Batista i el 1640: CREXELL (1988), p. 93-107.

147. Ferran MASCARELL (1978), *Entrevista a Batista i Roca*, Fonoteca Jaume Fons de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

148. Joaquim FONS, «Guies i minyons», *Avui*, 14 de desembre de 1978, p. 10.

149. Ens apareix molt més proper al capteniment de Batista, més propens a l'acció i l'organització que no al debat i l'elitisme, com denotava la SEM en el seu nom i en la seva actuació.

150. Gravació de Joaquim Fons a la Fonoteca Jaume Font (ANC1-563-N-384).

feble i la necessitat de reemplaçar-la.¹⁵¹ Amb tots els líders a l'exili i la major part dels joves a la presó, la iniciativa a l'interior passava a mans del «nucli separatista ferm» que ja s'esbossava el 1920 i que ara liderava Batista i Roca.¹⁵²

Virava, per tant, l'estratègia, que es repensaria després de les experiències fallides i d'un debat curiosament públic. El 3 de març de 1926 Batista publicava un interessant article a la portada de *La Publicitat*, el diari d'AC pel qual va desfil·lar, al llarg dels seus quinze anys de vida, el més granat dels intel·lectuals del període d'entreguerres català: els germans Carles i Ferran Soldevila, Nicolau d'Olwer, Rovira i Virgili, Capdevila, Riba, Foix i els corresponsals a l'estranger Carner-Ribalta, Pla, Sagarra i Josep M. Planas, entre d'altres. En el seu primer article al rotatiu, Batista lloava el caràcter dels britànics, n'il·lustrava l'enaltiment amb exemples històrics i defensava que el més rellevant per al triomf de Catalunya era el caràcter. Entre exemples històrics de la tenacitat britànica i una lloança, també, als irlandesos que els havien resistit, Batista i Roca assenyalava el moll de l'os de la qüestió: «La crisi que ara es travessa és, en definitiva, una crisi de caràcters, i això ens indica que quelcom hi ha d'haver de tarat en l'educació rebuda».¹⁵³

A principis de 1926, amb l'Òrmica ja en marxa, Batista va emprendre una incursió als ambients de l'excursionisme associatiu, a la recerca de nous membres.¹⁵⁴ Aquesta entrada va anar augmentant quantitativament i qualitativa al llarg de la segona meitat de la Dictadura, i culminà el 1928 amb els importants debats a *La Publicitat*, estudiats per Lluís Duran, en què molts dels intel·lectuals esmentats en el paràgraf anterior debatrien sobre la preeminència, en la formació de la joventut, entre la Intel·ligència o el Caràcter.¹⁵⁵ Per la primavera de 1926, Batista ja havia impartit dues conferències, a Girona i al Centre

151. Entrevista de Lluís Duran a Eduard Ferrer de 1988, citada a DURAN (2007), p. 33. Manuel FOLGUERA (1996), *Una flama de la meua vida: memòries*, Sabadell, Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres, p. 317.

152. Carta de Josep Maria Batista i Roca a Josep M. de Casacuberta, Dresden, 26 de novembre de 1920. Fons Víctor Castells de l'ANC.

153. J. M. BATISTA I ROCA, «La tenacitat i el compliment del deure», *La Publicitat*, any 48, núm. 16208, 3 de març de 1926, p. 1.

154. *L'Esport Català*, núm. 47, 26 de febrer de 1926, p. 12; «Cursos. Conferències. Cultura», *La Veu de Catalunya*, any 36, núm. 9277, 22 de febrer de 1926, p. 7; «Excursionisme», *La Publicitat*, any 48, núm. 16602, 24 de febrer de 1926, p. 5.

155. DURAN (2007), p. 17-32.

Excursionista de Catalunya (CEC), emmarcades dins aquest moviment d'incipient renovació de l'excursionisme.¹⁵⁶ La policia ja s'ensumava alguna cosa i havia escorcollat el CEC diverses vegades, segurament seguint la pista d'organitzacions i persones relacionades amb la SEM. Els integrants van haver de traslladar documents, com a mínim d'activitats culturals, a cases particulars per evitar-ne la requisita.¹⁵⁷

Efectivament, la policia no anava mal encaminada, car la relació entre Batista i el CEC que presidia el seu amic Francesc Maspons i Anglasesell, també separatista, s'havia intensificat i estava a punt de donar els primers fruits, com veurem tot seguit. Que l'activitat a l'interior no s'havia acabat i que continuaven les detencions i la pressió policial ho palesaria, també, la detenció de Miquel Ferrer l'abril de 1926 i el tancament de la Llibreria Italiana. El gener de 1927 se li va fer un consell de guerra «per organitzar partides armades».¹⁵⁸ La detenció de Ferrer i la clausura de la Llibreria Italiana no van fer desistir el professor Batista i Roca del seu propòsit. Seguint el fil de l'article abans esmentat, va presentar una conferència sobre el caràcter dels anglesos a l'Ateneu d'Antics Alumnes del Col·legi de Sant Josep a principis d'estiu de 1926.¹⁵⁹

Uns mesos més tard, al començament de l'estiu de 1927, a l'Associació d'Alumnes Obrers va celebrar-se la conferència «pel millorament de la cultura dels nostres pobles», en què Batista i Roca defensava la influència decisiva de les associacions culturals.¹⁶⁰ Aquests esforços visibles havien tingut ja una primera fita el gener de 1927, amb la publicació del llibre *Manual d'excursionisme*, obra de Batista i Roca que inauguraria una sèrie de llibres relacionats amb l'excursionisme i l'escoltisme i la seva modernització. El llibre es publicava a l'Editorial Barcino, que dirigia Josep Maria Casacuberta, de la qual Batista era assessor

156. «Girona», *La Veu de Catalunya*, any 36, núm. 9329, 25 d'abril de 1926, p. 4; «Cursos. Conferències. Cultura», *La Veu de Catalunya*, any 36, núm. 9349, 19 de maig de 1926, Ed. Matí, p. 1.

157. Rafael Patxot, *Dietari*, entrada del 18 de juny de 1926.

158. Josep Pla, «La qüestió del llibre», *La Publicitat*, any 49, núm. 16519, 27 de febrer de 1927, p. 1; «Consell de guerra», *La Veu de Catalunya*, any 37, núm. 9553, 12 de gener de 1927, Ed. Matí, p. 2.

159. «Cursos. Conferències. Cultura», *La Veu de Catalunya*, any 36, núm. 9368, 9 de juny de 1926, Ed. Vespre, p. 2.

160. «De les terres catalanes», *La Veu de Catalunya*, any 36, núm. 9382, 25 de juny de 1926, Ed. Vespre, p. 4.

d'ençà del primer moment i que tenia inicialment situada la seu a la Llibreria Italiana, com hem vist.¹⁶¹ També es publicarien, els anys següents, *Nocions de topografia per a ús i utilitat dels excursionistes* de Joan Carreres i Palet, *Itineraris gràfics i d'excursions* de Batista i Roca, els dos volums de *Com auxiliar un ferit* de Pere Gabarró, la sèrie *Resum de geografia de Catalunya* de Pau Vila (que es projectava inicialment amb coautoría de Batista i Roca) o, més tard, *L'exemple de Txecoslovàquia* d'Amadeu Serch.¹⁶²

A banda de constituir el primer manual excursionista en català, d'enorme èxit i popularitat mantinguda durant anys, al *Manual d'Excursionisme* Batista i Roca reivindicava la pràctica com una escola de caràcter. Hi defensava una vocació civiopatriòtica, com la dels *boy-scouts*. «Amb les fadigues de la marxa, amb la cordial camaraderia amb els companys i amb l'obediència al cap de colla, és, encara, una escola per a l'educació del caràcter i per a infondre-li una sèrie de nobles virtuts».¹⁶³ Batista i Roca estava planificant impulsar una metamorfosi de l'excursionisme per convertir-lo en una forja del caràcter, en

161. La relació amb la Llibreria Italiana i l'Òrmica era, doncs, òbvia. De fet, la col·lecció «Els nostres clàssics» de Barcino tenia com a adreça la Llibreria Italiana. «Avis als subscriptors», *La Veü de Catalunya*, any 34, núm. 8856, 30 d'octubre de 1924, Ed. Matí, p. 5; «L'obra de l'Editorial Barcino», *La Publicitat*, any 49, núm. 16498, 4 de febrer de 1927, p. 1. Sobre els aspectes mèdics del manual, vegeu Jesús SABATÉ (2012), «Aspectes mèdics del "Manual d'Excursionisme" d'en J. M. Batista i Roca», *Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*, vol. 58. Sobre Batista i Barcino, vegeu Carta de Josep Maria Batista i Roca a Casacuberta, Barcelona, 24 de juliol de 1923. Fons Víctor Castells de l'ANC.

162. J. M. BATISTA I ROCA (1927), *Manual d'Excursionisme*, Barcelona, Editorial Barcino; Joan CARRERES I PALET (1927), *Nocions de topografia per a ús i utilitat dels excursionistes*, Barcelona, Catalònia; Pau VILA (1928-1936), *Resum de geografia de Catalunya*, Barcelona, Editorial Barcino. Obra en nou volums; C. E. RAFEL DE CASANOVA; C. E. MINERVA [Pròleg i possible autoría de J. M. Batista i Roca] (1928), *Itineraris gràfics d'excursions*, Barcelona, Edicions C. E. Rafel de Casanova i C. E. Minerva; Pere GABARRÓ (1930-1931), *Com cal auxiliar un ferit*, Barcelona, Editorial Barcino. Obra en dos volums; Amadeu SERCH (1932), *L'exemple de Txecoslovàquia*, Barcelona, Editorial Barcino. Pròleg de Batista i Roca. L'entorn de Batista i Roca també publicaria en altres editorials: F. PUJOL I ALGUERÓ (1930), *Excursionisme i ciutadania*, Barcelona, Edicions Gost; F. PUJOL I ALGUERÓ (1931), *Del nostre excursionisme*, Barcelona, Llibreria Espanyola.

163. A la premsa de la Segona República hi continua apareixent. A tall d'exemple «Excursionisme i patriotisme», *La Veü de Catalunya*, any 43, núm. 11669, 7 de novembre de 1933, Ed. Matí, p. 7; «Per als excursionistes», *La Publicitat*, any 55, núm. 18564, 7 de febrer de 1934, p. 2, «Llibres d'actualitat», *La Veü de Catalunya*, any 44, núm. 11750, 9 de febrer de 1934, Ed. Matí, p. 9; «La tasca de la «Col·lecció Popular Barcino», *La Humanitat*, any 4, núm. 1073, 3 d'agost de 1935, p. 4.

un planter de futurs dirigents pel país. La idea era una evolució de l'avantguarda militar que havien cercat els anys anteriors, ampliant-ne l'abast amb una idea cultural i cívica, anant a cercar les causes profundes del daltabaix o el cop de realitat que havia suposat, a ulls de Batista i Roca, l'establiment relativament poc contestat de la Dictadura el 1923.

L'objectiu ocult de la incursió en l'excursionisme era formar una oficialitat militar dins l'Òrmica, però també se cercava forjar dirigents que no es vinclessin fins a assolir la independència. Aquesta era una idea que havia rondat ja a Batista i Roca quan tenia disset anys, el 1913. En un article a *Renaixement*, òrgan de la Unió Catalanista on escrivien molts separatistes, havia encoratjat als joves com ell a practicar «sports violents» pel «bé de la Pàtria». La seva visió era compartida, especialment després de l'Aixecament de Pasqua, en els ambients de l'independentisme. Tanmateix, ara es comptava amb una estratègia que es podia concretar i que, detinguts els membres més abocats a l'acció immediata, se centraria en el mitjà-llarg termini, aprofitant els exemples dels *boy-scouts* britànics i el Sokol txecoslovac.¹⁶⁴ En termes generals, podríem dir que Irlanda quedava reemplaçada pel Regne Unit i Txecoslovàquia com a miralls de l'independentisme actiu.

Amb vista a consolidar i ampliar l'abast de l'excursionisme a Catalunya, Batista i els intel·lectuals del seu entorn van emprendre una tasca d'investigació i de traducció dels manuals i textos excursionistes de l'estranger. Així, amb els anys aconseguirien «deslliurar l'escoltisme de l'aire d'importació estrangera mal traduïda» i poder-lo presentar com «una institució arrelada a Catalunya, talment com si hi hagués nascut», com expliquen els experts Balcells i Samper.¹⁶⁵ Paral·lelament, Batista va continuar també amb els cursos d'etnografia a l'Ateneu Enciclopèdic Popular, amb un esforç continuat de tres sessions sobre «Història i Excursionisme», molt anunciats a premsa.¹⁶⁶ Alhora, va iniciar una

164. BATRO [Batista i Roca], «Catalanisme i Moralitat», *Renaixement* Any 4, núm. 119, 20 de febrer de 1913 (20/II/1913): 7.

165. ALBERT BALCELLS; GENÍS SAMPER (1993), *L'escoltisme català (1911-1978)*, Barcelona, Editorial Barcanova, p. 90-92.

166. «Els cursos de l'Ateneu Enciclopèdic Popular», *La Veu de Catalunya*, any 37, núm. 9548, 5 de gener de 1927, Ed. Vespre, p. 7; *La Veu de Catalunya*, any 37, núm. 9640, 24 d'abril de 1927, Ed. Matí, p. 2; «Cultura popular», *El Diluvio*, any 70, núm. 97, 24 d'abril de 1927, p. 18; *La Veu de Catalunya*, any 37, núm. 9641, 25 d'abril de 1927, Ed. Vespre, p. 1; «La Cultura», *La Publicitat*, any 49, núm. 16.567, 16 d'abril de 1927, p. 6; «Cursos. Conferències. Cultura», *La Veu de Catalunya*, any 37, núm. 9646, 1 de maig de 1927, Ed. Matí: 9; «Gacetilla»,

ofensiva per posar en contacte i ordenar les actuacions dels diversos centres excursionistes ja existents. A tall d'exemple, va impartir lliçons al Centre Excursionista Barcelonès.¹⁶⁷ La publicació de la nova revista *Excursionisme* serviria també per presentar aquestes idees als integrants del moviment.¹⁶⁸

L'estratègia del separatisme actiu havia canviat, i els noms de les conferències de Batista i Roca el 1927 parlen per si sols. Al març, per exemple, en celebrà una al Poblenou, a l'Associació Excursionista Júpiter, titulada «L'educació del caràcter per mitjà de les agrupacions excursionistes».¹⁶⁹ Batista i Roca va visitar també els casals i centres excursionistes del barri de Gràcia, amb conferències que versaven sobre les «noves orientacions de l'excursionisme».¹⁷⁰ A l'estiu de 1927 va visitar el Centre Excursionista Rafael Casanova per explicar l'educació del jovent en altres països, una temàtica que coneixia i que divulgà encara en altres conferències.¹⁷¹ També parlaria sobre excursionisme infantil al Centre Excursionista Barcelonès, tot plegat mentre preparava la creació del que serien els Minyons de Muntanya.¹⁷²

D'entre tantes conferències, en destaca especialment una del juliol de 1927 al CEC. Batista i Roca hi va repassar tres dels moviments juvenils de l'Europa del moment: el Sokol txecoslovac, els *balilla* de la Itàlia feixista i els *boy-scouts* anglesos, mentre amb un projector d'imatges il·lustrava les idees que volia transmetre.¹⁷³ Aquesta conferència va ser d'importància extrema, atès que s'hi «posaren els fonaments de les Germanors de Minyons de Muntanya i de Guies

---

El Diluvio, any 70, núm. 104, 3 de maig de 1927, p. 11; «Gacetilla» *El Diluvio*, any 70, núm. 121, 22 de maig de 1927, p. 18.

167. «*Geografia de Catalunya*», *La Veu de Catalunya*, any 37, núm. 9548, 5 de gener de 1927, Ed. Vespre, p. 7.

168. Vegeu els números a la Biblioteca de Catalunya.

169. «Cartell poblenoví d'actes i festes», *Poble Nou. Revista*, núm. 51, 13 de març de 1927, p. 18. Finalment, sembla que no va celebrar-se perquè Batista i Roca no era a Barcelona. «Carnet de noves», *Poble Nou. Revista*, núm. 52, 27 de març de 1927, p. 17.

170. «La cultura», *La Publicitat*, any 49, núm. 16596, 29 de maig de 1927, p. 6; «Conferència del senyor Josep M. Batista i Roca...», *La Publicitat*, any 49, núm. 16600, 3 de juny de 1927, p. 6.

171. «Cursos. Conferències. Cultures», *La Veu de Catalunya*, any 37, núm. 9697, 29 de juny de 1927, Ed. Vespre, p. 7; «Conferència d'En Josep M. Batista i Roca», *La Publicitat*, any 49, núm. 16631, 9 de juliol de 1927, p. 5.

172. «Conferència», *La Veu de Catalunya*, any 37, núm. 9709, 13 de juliol de 1927, p. 7.

173. «Cursos. Conferències. Cultures», *La Veu de Catalunya*, any 37, núm. 9703, 7 de juliol de 1927, Ed. Matí, p. 7.

Excursionistes». ¹⁷⁴ L'escoltisme que proposava Batista naixia de l'excursionisme català, però amb inspiració dels *boy-scouts* —el famós *be prepared*— i, en menor mesura, del Sokol, mantenint sempre les distàncies amb els Exploradores de España, que eren vistos amb recel pels catalanistes en ser considerats espanyolistes. ¹⁷⁵ Si bé els anteriors intents de federar els centres excursionistes havien estat aturats per l'adveniment de la dictadura, Batista, apassionat i experimentat excursionista, va començar, de mica en mica i al llarg dels tres anys següents, a assolir aquest objectiu. ¹⁷⁶

A l'estiu de 1927, el cap de Batista bullia amb aquestes idees. I en l'ambient del separatisme, era un dels pocs líders que encara podia fer alguna cosa sobre el terreny: els altres o eren a l'exili o a la presó. Al setembre va proposar als seus amics Cusserres, Gabarró i Coromines, tots d'edat similar, donar un curs de quinze lliçons, una a la setmana, a tots els centres excursionistes que poguessin portar vint joves matriculats. Serien ensenyats a ser bons guies i a obtenir la capacitat d'entrenar altres companys. ¹⁷⁷ Com han explicat Balcells i Samper, «les primeres promocions de Guies Excursionistes oferiren els primers quadres a les seccions de la Germanor de Minyons de Muntanya». ¹⁷⁸ A primera vista, aquesta iniciativa tenia ben poc de perillós, però en realitat contenia la intenció oculta que hem anat comentant en el present apartat. Si bé és possible de resseguir l'activitat pública de Batista i Roca, sota la superfície passaven coses que no apareixien en premsa i que resulten molt difícils d'ordenar i explicar, no només per la censura, sinó per llur naturalesa secreta. En resum, la meta oculta de tot el moviment en els ambients de l'excursionisme i l'escoltisme era també nodrir de joves l'Òrmica. Els cursos eren un ham perquè hi piquessin els joves més disposats. Com recordaria Joaquim Fons:

Al seu costat [de Batista] hi havia patriotes de diversos orígens: intel·lectuals en gran part, però també obrers i empleats. Aquests darrers, molts d'ells actuaven en entitats excursionistes. El reclutament era difícil

174. Entrevista de Lluís Duran a Eduard Ferrer de 1988, citada a DURAN (2007), p. 33.

175. Ferran MASCARELL (1978), *Entrevista a Batista i Roca*, Fonoteca Jaume Fons de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

176. BALCELLS; SAMPER, *L'escoltisme català*, p. 55-79.

177. Dr. RIERA I PUNTÍ, «L'excursionisme», *La Nova Revista*, núm. 9, setembre de 1927, p. 91.

178. BALCELLS; SAMPER, *L'escoltisme català*, p. 86-98.

i limitat pel caràcter clandestí de l'organització. Els responsables de l'Òrmica, seguint les idees de Batista i Roca, acceptaren la proposta de fomentar la creació de colles, dins les entitats excursionistes, formades per joves que haguessin seguit uns cursets de preparació tècnica. Per aconseguir-ho, Batista i Roca promogué la creació del Secretariat de Coordinació Excursionista. Aquest convocà els seguidors a uns cursets al Centre Excursionista de Catalunya. Els professors foren Joan Coromines (Geografia), Joan Carreres i Palet (Topografia), J. M. Batista i Roca (Excursionisme), doctor Pere Gabarró (primeres cures) i Ferran Cuito (Càmpings). La primera lliçó tingué lloc el 6 d'octubre del 1927.¹⁷⁹

Potser la idea de realitzar el mateix que la SEM, però a plena llum del dia, en ambients excursionistes ja establerts, era millor a l'hora d'evitar detencions com la de Baltà o Ferrer. Al cap i a la fi, ensenyar història o excursionisme no havia de ser il·legal. Així doncs, mentre continuava amb les conferències als centres excursionistes, aparentment inofensives, el grup arreglerat al voltant de Batista aprofitava els contactes i el prestigi per atraure joves cap a l'Òrmica, per dotar-los d'una formació militar, de caràcter, disciplina i esperit patriòtic. Abans d'atraure'ls, se'ls sondejava ideològicament.¹⁸⁰ Com rememoraria Joaquim Fons:

De la primera promoció en sortiren els homes de les colles inicials dels Guies Excursionistes, els quals foren els primers instructors de les seccions de Minyons de Muntanya (primavera de 1928). Batista i Roca coneixia molt bé el que representaven els *boys-scouts* anglesos i el Sokol txecoslovac. Utilitzà els mètodes d'aquestes dues organitzacions per fundar un moviment educatiu de la joventut catalana. Així començaríem per resistir a la

179. Joaquim FONS, «Guies i minyons», *Avui*, 14 de desembre de 1978, p. 10. Fons també en parla a la gravació de Joaquim Fons a la Fonoteca Jaume Font (ANC1-563-N-384).

180. Va participar, a tall d'exemple, a la trobada sobre el «Concepte de l'excursionisme» al Centre Excursionista Minerva de la Barceloneta amb presència de representants de nombroses entitats excursionistes de Barcelona i rodalia. Vegeu «Sociedades», *El Diluvio*, any 70, núm. 256, 26 d'octubre de 1927, p. 21; «L'actualitat esportiva», *La Veu de Catalunya*, any 37, núm. 9805, 2 de novembre de 1927, Ed. Vespre, p. 2; «L'actualitat esportiva», *La Veu de Catalunya*, any 37, núm. 9804, 2 de novembre de 1927, Ed. Matí, p. 2. Sobre el C. E. Minerva, vegeu Francesc ROMA (1996), *Història social de l'excursionisme català. Dels orígens a 1936*, Vilassar de Mar, Oikos-Tau, p. 259-266. Fons també en parla a la gravació de Joaquim Fons a la Fonoteca Jaume Font (ANC1-563-N-384).

persecució cultural de la Dictadura —fins els Pomells de Joventut havien estat prohibits el 1923— i prepararien uns ciutadans que pel seu nou esperit de germanor, disciplina i decisió assegurarien un futur millor per a Catalunya.¹⁸¹

Mentrestant, també es van continuar duent a terme tasques d'ajut als presos del Complot de Garraf, dels quals el moviment separatista no s'oblidava. Deogràcies Civit, un dels empresonats, volia aprofitar les llargues hores mortes al presidi per estudiar, però les autoritats no li ho permetien. Batista i Roca, amb el seu creixent renom, la plaça de professor a la Universitat, les coneixences i la seva formació de jurista, «feu alguna gestió en aquest sentit» i va sortir-se'n.¹⁸² El seu entorn i el de l'Òrmica també portava queviures i objectes diversos a uns presos que, maltractats, sovint passaven gana, fred o penúries de tota mena, fossin de grups independentistes o catalanistes.¹⁸³ Les cartes no van ser l'única de les maneres de recaptar fons; van celebrar-se àdhuc concerts benèfics¹⁸⁴ i festivals amb aquest propòsit. Es van recollir diners en sessions al Coliseum i funcions a l'Olympia i altres teatres, però també en concerts a l'Orfeó Gracienc. Aquesta seria una tasca a la qual Batista va abocar-se de ple, ajudat pel Comitè Pro-Presos, una iniciativa engegada inicialment per Baltà i liderada també per Gessé i Ferrer, a la qual se sumarien moltíssimes dones relacionades amb els homes que participaven en els diversos grups de la clandestinitat.¹⁸⁵ De fet, com recordarien Casals i Arrufat, «si bé l'ajut que prestà la dona, mirat des del

181. Joaquim FONS, «Guies i minyons», *Avui*, 14 de desembre de 1978, p. 10.

182. Joan SACS, «Per la revisió de la causa anomenada de Garraf», *La Rambla de Catalunya*, núm. 6, 17 de març de 1930, p. 11.

183. CASALS; ARRUFAT (1933), p. 12 i 99-107.

184. Batista reservava llotges a tal propòsit. Vegeu, a tall d'exemple, Cartes de JMBR a Mtre. Pujol, Barcelona, 30 i 31 de gener i 22 de febrer de 1928. També una carta sense destinatari, probablement per enviar a diversos possibles mecenes, Barcelona, 2 de juny de 1929. Batista possiblement enviava algunes de les cartes amb l'adreça de l'Ateneu Barcelonès per no aixecar sospites i passar la recollida de diners com si es tracés d'actes culturals. Fons Víctor Castells de l'ANC (ANC-1-129-T29).

185. FERRER (2008), p. 172-173. Vegeu un exemple de petició de donació a *Carta sense destinatari*, 2 de juny de 1929, conservada al Fons Víctor Castells de l'ANC; Ferran MASCARELL (1978), *Entrevista a Batista i Roca*, Fonoteca Jaume Fons de l'Arxiu Nacional de Catalunya. Casals va ser tresorer del 16 de juny de 1925 al 30 de novembre de 1925 i després va tornar en una segona etapa a partir del desembre de 1927. CASALS; ARRUFAT (1933), p. 12-14 i 99-107.

punt d'albir ideològic era una honrosa tasca, pràcticament, era una feina molt ingrata. Estat Català en molts dels moments de la seva actuació va trobar-se amb les portes tancades per tot arreu, i gràcies a l'actuació de la dona pogué sortir-se del pas». Entre elles, destacaven els noms de Mercè Oliveras, Dolors Baltà i les germanes Concepció i Assumpció Batista i Roca. Més tard s'hi sumarien també Carme Cot, Carmeta, popular taquillera del cinema Walkíria.¹⁸⁶

Per la seva banda, l'Òrmica aniria fent la seva tasca oculta fins a l'any 1932, en què quedaria dissolta en els mesos de discussió i aprovació de l'Estatut de Núria.¹⁸⁷ A partir de l'any 1930 es revestiria d'una organització exterior pensada per enfortir el caràcter i formar els dirigents del demà: seria Palestra, que ha estudiat en profunditat per Lluís Duran.¹⁸⁸

CONCLUSIONS

L'adveniment de la Dictadura de Primo de Rivera va canviar la posició del dinàmic moviment independentista en la relació de forces de la política catalana i acabaria esdevenint, juntament amb l'anarcosindicalisme, l'única força política que va oferir una resistència activa al nou règim a Catalunya. La desaparició pràctica dels principals partits del catalanisme i la intervenció i posterior liquidació de les institucions autonòmiques per part del nou règim militar va obrir el camí a grups que fins aleshores havien estat electoralment poc rellevants. Les dinàmiques de la política van canviar completament amb la repressió, i van afavorir el moviment separatista o independentista, acostumat a treballar als marges de la llei. Tot i això, el moviment era jove i encara havia d'estructurar-se, si bé comptava amb l'aprovació tàcita de la major part del catalanisme, inclòs el conservador, i les institucions de la Mancomunitat. Els límits de les accions i el fracàs inicial de moltes d'aquestes, especialment les violentes, però, posen en relleu l'encara incipient preparació i penetració ideològico-social de l'independentisme.

186. CASALS; ARRUFAT (1933), 99-107.

187. DURAN (2007), p. 107; Carta d'Eduard Ferrer a Jaume Font, Banyoles, 31 de desembre de 1997. Disponible al Fons Víctor Castells de l'ANC.

188. DURAN (2007); DURAN (2020). Sobre els precedents de Palestra, reconeguts per un dels organitzadors, vegeu Joan CARRERES I PALET, «Què fou i que va representar Palestra», *Xaloc*, núm. 14, juliol-agost de 1966, p. 48-49.

Sobre l'estat general de la clandestinitat, ja va explicar Ucelay-Da Cal que «cada grup originava “satèl·lits” —un parell de militants ací o allà amb ganes d'actuar pel seu compte, gairebé sense planificació política (sovint amb gens), escassa seguretat o precaucions, i encara menys coordinació». Així, la «informació sobre activitats era passada d'una forma informal —sovint descuradament— per mitjà d'amistats, a les “tertúlies” o trobades ocasionals, o tot senzillament quan dos coneguts es trobaven al mig del carrer». Miquel Ferrer recordaria que «tot ho fèiem de broma, amb optimisme, amb una manca de responsabilitat absoluta».¹⁸⁹ Aquesta va ser la tònica entre 1923 i 1926, entre l'adveniment de la Dictadura i les diverses onades de detencions.

Realment, molt poques diferències separaven els militants de la SEM dels membres dels escamots, i de vegades els noms es repeteixen en diverses organitzacions. Tots eren amics o coneguts, o havien sentit a parlar els uns dels altres, i combatien per interessos o objectius similars. Les relacions eren, en aquest sentit, enormement dinàmiques i flexibles. Aquesta era una de les riqueses i les fortaleses del moviment separatista.¹⁹⁰ De fet, tot i la multiplicitat d'organitzacions, la majoria dels líders separatistes es trobaven en la Guàrdia Cívica Republicana que va plantejar-se les hores posteriors a la proclamació de la República Catalana el 14 d'abril de 1931.¹⁹¹

189. UCELAY-DA CAL (1983), p. 586-587.

190. Només a tall d'exemple: Batista i Roca i Baltà serien cunyats, Cardona i Batista i Roca eren amics de feia anys, però Baltà no tolerava Cardona. Tot i això, Cardona proposaria Baltà per dirigir la Guàrdia Cívica Republicana el 15 d'abril de 1931. Ferrer s'avenia amb Baltà, però creia que Batista i Roca era massa catòlic. Cardona creia que els d'AC eren el mateix que la Lliga a la pràctica, però Batista i Roca hi tenia molt de contacte i confiança. Fins i tot, després d'haver-lo criticat, Batista i Roca aconseguiria diners de Francesc Cambó per finançar el separatisme en la clandestinitat. Per la seva banda, Cardona estava barallat amb Macià, però Baltà hi estava en contacte i Batista i Roca, també.

191. Sobre la Guàrdia Cívica Republicana, vegeu VÍBRANT (1933), p. 157-160; Daniel LÓPEZ I BRIBIAN (1983), *Glossari anecdòtic*, Barcelona, 1983; Ferran SOLDEVILA (1977), *Història de la proclamació de la República a Catalunya*, Barcelona, Curial, 1977, p. 24-63; Joan MALUQUER (1934), *Una mica d'història*, Barcelona, Lluís Gili, p. 177-178; Enric UCELAY-DA CAL (1978), *La crisi dels nacionalistes radicals catalans (1931-1932)*, *Recerques*, núm. 8, p. 159-206. Vegeu també Daniel LÓPEZ, «En Batista i Roca», *Avui*, 29 d'agost de 1978, p. 3-4.; gravació de Joaquim Fons a la Fonoteca Jaume Font (ANC1-563-N-384); TONA (1994), p. 283-285; Enric JARDÍ (1981), *Francesc Macià. President de Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 20-35 i 48-51. Escolteu també l'entrevista a Miquel Coll Alentorn a la Fonoteca Històrica Jaume Font. ANC1-563-N-264; Raimon GALÍ (2001), *Signe de contradicció. 2. La Catalunya*

Inicialment, havia predominat en el separatisme a la clandestinitat una estratègia irlandesa, insurreccional, basada en el curt termini i en la imatge idealitzada que havia deixat l'Aixecament de Pasqua de 1916 i, abans, la Guerra de Cuba de 1895 a 1898. Més tard, a partir dels fracassos de les diverses temptatives revolucionàries o de lluita armada, l'estratègia paramilitar es va ampliar cercant la transformació de diversos espais culturals, com l'excursionisme, l'escoltisme i els estudiants. Els sectors que van quedar operatius a l'interior optarien pel model gradual txecoslovac, de construcció cívica de la nació, combinat amb la pervivència de la vocació militar a mitjà-llarg termini. Els independentistes cercaven enfortir el moviment a l'espera d'una crisi de l'Estat espanyol. Aquesta seria també una estratègia de més abast, que va anar precedida i acompanyada d'un debat intel·lectual públic i privat. Es va cercar transformar la cultura del país en el sentit més ampli, i pensant en la creació de planters de joves i la formació del caràcter i la intel·ligència dels dirigents del demà. Nicolau d'Olwer recordaria que ja pels anys de la Dictadura «no trobaven gent o la trobaven i no podien organitzar-la, o l'organitzaven i l'organització era invariablement descoberta» i que, per tant, calia canviar d'estratègia.¹⁹² L'any 1927, l'estabilització aparent del règim i les circumstàncies internes del moviment després dels fracassos del 1925-1926 van comportar un canvi de rumb en les estratègies del nacionalisme català i de la seva avantguarda independentista.

Així, durant els últims anys de la Dictadura, el separatisme optaria per una estratègia diferent, proposada i capitanejada sobretot pels intel·lectuals i organitzadors arrelats al voltant de Josep M. Batista i Roca. Mentrestant, Macià va emprendre un viatge per Amèrica i Cardona va quedar bloquejat a l'exili francès, sense gaire possibilitat d'operar. D'aquesta manera, el final de la SEM, del Grup dels Set i de Bandera Negra, però també dels escamots, i el principi

---

d'en Macià. 3. L'avantguerra, Barcelona, Barcelonessa d'Edicions, p. 128-133. Vegeu també Joan ESCULIES, «La guàrdia pretoriana catalana», *El País*, 25 d'abril de 2019 [Consultat el 2 de maig de 2022. Disponible a: https://cat.elpais.com/cat/2019/04/25/cultura/1556177650_730221.html]. Sobre les JEREC de Dencàs i Badia, Maria Dolors IVERN I SALVÀ (1989), *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, vol. 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 35-75. Sobre Dencàs vàrem realitzar un treball final de màster i preparam amb Fermí Rubiralta i Fèlix Villagrasa una obra biogràfica de pròxima aparició. D'obres publicades sobre Dencàs només n'hi ha una: Jordi RABASSA (2006), *Josep Dencàs. El nacionalisme radical a la Generalitat*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2006.

192. DURAN (2007), p. 107-108.

de l'Òrmica i Palestra va significar el pas d'una estratègia totalment clandestina i militar a una de doble, militar-clandestina i cultural-pública, que aniria qual·lant i esdevindria definitiva fins a la primavera de 1931. La formació i posterior victòria electoral de la coalició catalanista i republicana Esquerra Republicana de Catalunya, amb Estat Català com a corrent fundacional, i la proclamació i posterior renúncia a la República Catalana, generaria un nou viacrucis a l'independentisme i tornaria a fer variar estratègies i organitzacions.¹⁹³

193. UCELAY-DA CAL (1978), p. 159-206.